

A tárnokmesternek jövedelmeit képezték az ítéletek, illetve átküldő parancsokért járó díjak, a melyek a per tárgyának értéke szerint igazodtak, továbbá a városok által a tárnokmesternek fizetendő évi járandóságok.

Ha valamely nemesnek városi polgár ellen, vagy valamely város mint testület ellen van pere, akkor ezen ügy olyan esetben, ha a nemes embernek az illető megyében van ingatlanja, a vármegyei bíróság elé, ha pedig nincs, vagy ha nagyobb hatalmaskodásról van szó, az 1498 : XXXVIII-ik t.-cz. szerint a személyes jelenlét bírósága elé tartozik.

B) A vidéki igazgatás és biráskodás.

1. §. A vármegyék.

A mint annak helyén említettük, a XIII. század végén fejlődik át a királyi vármegye autonóm vármegyévé. Ezen átfejlődésnek súlypontja a vármegyei önálló, a nádori vidéki biráskodástól függetlenül megtartható megyei biráskodásban jut érvényre. Az autonomia köre azonban még evvel nincsen teljesen kimerítve és azon kapcsolat, mely a központi királyi hatalom és a vidéki kormányzat között a mult korszakban a vármegyének királyi minőségében jut kifejezésre, ezen korszakban is érvényesül még bizonyos módon, mint például abban, hogy a vármegyei congregatiók a király által elrendelt nádori congregatiókkal függenek össze, továbbá, hogy a vármegyei külön gyűlések bizonyos ideig csupán a király rendeletére tartatnak meg, hogy birságok csak a nádori congregatiókon hajtandók be, a mihez járult még az is, hogy a királyi vármegyét alkotó elemeknek egy része, t. i. a nem nemesek, még jó soká, ha nem is egyenlő súlylyal mint a nemesek, szerepelnek a vármegyei életben, úgy, hogy a vármegye teljes autonomiájának kifejlődése időben körülbelül összeesik az autonóm *nemesi* vármegyének kialakulásával. A vármegye csak akkor lesz *nemesi* vármegyévé.

A mult korszakbeli vármegyei rendszernek egyes szálai tehát ezen korszakba is átnyulnak. A hatáskör tartalma is megmarad, illetve átnyulik ezen korszakba. Ennek mikénti gyakorlása azonban mindinkább az autonomiába fejlődik át. A régi vármegyének hadi, birói és gazdasági, azaz pénzügyi feladatai voltak. Rövi-

den tehát a megye birói és közigazgatási functiókat teljesített. Ezen feladatokat a megváltozott viszonyok között a megye ezen korszakban is végzi. A fejlődés fokozatos és szerves.

E mellett a vármegye már Róbert Károly idejében is a vidéki közigazgatás és birói szervezet legfontosabb tényezőjének tekintetett. A főispán és a négy szolgabíró, mint a vármegyének hivatalnokai, a XIII. században elnyert állásukat a megyék élén most is megtartják. Róbert Károly idejében a közállapotok hathatós orvoslásra szorultak. Hatalmaskodások az előkelők részéről egymást érték, a miért is a kirótt birságok és a bíróságok által elrendelt végrehajtások a központi ellenőrzést nem nélkülözhatték. Róbert Károly uralkodása idejében látjuk már ezen ellenőrző intézkedéseket, melyek azonban úgy látszik, célhoz még nem vezettek, mert, amint már másutt érintettük, idővel a birságoknak behajtása a nádori congregatiók idejére szorítottatott. Róbert Károly idejében csupán a külön kirendelt királyi és káptalani ember jelenlétében volt megengedve a megyében birságokat behajtani. Az erre vonatkozó rendelkezésekből láthatjuk azt, hogy a vármegye mint vidéki szervezet, a király részéről el van ismerve. A királynak erre vonatkozó összefoglaló rendelkezései minden egyes megyéhez elküldettek. Nagy Lajos idejében a megyei szervezet még inkább megerősödik. Ekkor az autonomiának egyik része, hogy t. i. a vármegyék az állami végrehajtó hatalomnak szervei, már teljességgel ki van alakulva. Nagy Lajos az 1351. évi decretumot a megyéknek megküldi, a miből látszik, hogy a megyék azon testületek, a melyekre a törvényeknek végrehajtása bízva van.

A megyék ezenkívül külön szerveivé lesznek a politikai életnek is. A vármegyékben közügyekről is tanácskoznak és erre a király által hivatnak fel. A congregatiók, melyekben a tanácskozások folytak, királyi rendeletre tartatnak meg. A tanácskozások a királynak és az országnak ügyeiről folytak (*super ... negotiis Domini nostri Regis ... et Regni nostri*). A tanácskozásra a főispán és a szolgabírák — tehát a megyei hatóság — adták ki a meghívót. Szólott pedig ez az Anjouk alatt még a vármegye összes lakosainak, nemeseinek és nem nemes lakosainak (*Nobilibus et ignobilibus*). Ezen körülmény a vármegyének akkoriban még demokratikus jellegére utal. A meghívás köröztetett; egyik

vármegyei lakos a másiknak küldi tovább. A megjelenés kötelező volt és pedig 3 márka birság terhe mellett.)*

A nem nemesi elem azonban lassanként kiszorul a vármegye közéletéből, a mi különösen arra vezetendő vissza, hogy a nemesi ingatlan lett alapjává a honvédelemnek, a banderális szervezetnek, a nemesek maguk is legelső sorban viselték a hadi kötelezettség terhét, továbbá a nemességnek túlsúlya a politikai életben egyébként is általában el volt ismerve, a hűbériség befolyására pedig a nemesek és nem nemesek közötti élesebb megkülönböztetést illetőleg már nálunk is, hasonlóan mint a nyugaton, éreztették a maguk hatását. A nemesség keretén belül fejlődött ki továbbá a «sanior pars» is, a mely a tanácskozások sorsát eldöntötte. Így azután a nem nemesek mindinkább kiszorultak a vármegye közéletéből, a minek legjobb bizonyítéka, hogy 1435-ben a decr. majus VI. cikke csupán a nemesekre rójja ki az említett 3 márkányi birságot, ha a megyegyűléseken meg nem jelenének. Ez által a vármegyének átfejlődése aristokratikus zárt szervezetté be van fejezve.

A vármegyének ezen aristokratikus jellegű fejlődésével függ össze, hogy már az 1435. évi D.-m. II. cikke szerint a szolgabírák csak a vármegye gazdagabb előkelő nemeséből kerülnek ki. A vármegye közönsége választja meg őket. Az 1471. évi XV. t.-cz. szerint vármegyei tisztséget csupán nemes ember viselhet. Az idegének pedig éppenséggel ki vannak zárva. A főispánt az 1486. évi LX. t.-cz. szerint a király a királyi tanácsossal nevezi ki és pedig vagy valakit a bárók sorából, vagy valamely tekintélyes birtokos nemest, a ki személyes tulajdonságainál fogva is alkalmas ezen állásra.

Az alispánt ugyanazon törvény értelmében a főispán nevezi ki és pedig a vármegyebeli nemesek sorából, a vármegye nemesinek hozzájárulásával. A főispán a királynak, az alispán a vármegyének teszi le az esküt (1486 : LX. t.-cz.).

A vármegye rendes vidéki organuma az állami élet funkciói-

*) Az „Ars notarialis“ (6. l.) ezen helye, a király és az ország ügyeiben leendő tanácskozásról lévén szó, általános nemesak nádori, tehát birói congregatióra utal. Ha ez így van, akkor a birság alatti köteles megjelenés nemcsak a nádori congregatióra divott, hanem a megyei gyűlésre is.

nak. És ezen functiók nem pusztán a hadügyi és pénzügyi igazgatás körében mozogtak (pld. hogy az adók az adószedők által csupán a szolgabírák közbenjárásával szedhetők be, 1470 : I. t.-cz.), hanem a vármegyék a felső bíróságoknak is nyomozó, megállapító és végrehajtó közegei. Azon időben pld., midőn a nemességnek fejenkénti megjelenése az országgyűlésen kötelező volt, a vármegye ezen kötelesség körül ellenőrző kötelességeket teljesített.

Avval, hogy a decretumok már Nagy Lajos által a vármegyékhez küldettek, a vármegyék a végrehajtó hatalom rendes szerveiként ismertettek el, avval pedig, hogy a törvénytervezetek küldettek el a vármegyéhez, a mi Zsigmond (1433.) idejétől fogva történt, a vármegyének politikai súlya növekedett és eredményezte azt, hogy a vármegyék mint testületek országos ügyekben tanácskozáván, ezen ügyeknek eldöntésére testületi befolyást nyertek. A politikai életnek súlypontja így lassan, Zsigmond idejétől fogva, a vármegyékhez fűződött. Zsigmond idejétől fogva tapasztalható, hogy a vármegyék saját szükségletükre adót vetnek ki. Törvényileg az önálló adókievetés az 1486. évi LXIV. t. cz.-ben mondatott ki.

A mi a vármegyei tisztviselőket illeti, tudjuk azt, hogy a XIII-ik század végén a főispán (comes parochianus) állása a várispán (comes castri) állásával állandóan egyesült volt már, hogy továbbá az udvarbíró (comes curialis) már vicecomessé — viceispánná, azaz alispánná lesz és hogy, ámbár még ezen korszak elején is előfordul a régi terminologia, az alispán, a vicecomes állása már most megállandósul. Azon nemesekből, a kik a vidéki királyi és nádori biráskodások alkalmával a proclamata congregation a király, illetve a nádor mellett mint birótársak szerepelnek, lesznek a szolgabírák, a iudices nobilium. Ugy szintén szerepelnek már a múlt korszak végén (1298 : XLV. t.-cz.) a négy szolgabíró mellett a birótársak, a iurati assessores és pedig nyolczan, a kik a szolgabírákkal a nyomozásokat teljesítik. Ugyan ezen megyei tisztviselőkkel találkozunk ezen korszakban is.

A főispáni állás fényben és tekintélyben mindinkább emelkedett és pedig különösen azért, mert több hivatalos állásnak egy személyben való egyesítése folytán, rendesen igen előkelő országos főméltóságok viselték egy-egy megyének a főispán-ságát is. Hiszen már említettük azt, hogy a főispán még a törvény értelmében is vagy a bárók, vagy az előkelő nemesek sorából

került ki. Igen természetes, hogy ezáltal, mert ezen főispánok az összes teendőket el nem láthatták, az alispánok hatásköre eleinte helyettesítés, majd később ezen teendőknek állandó ellátása folytán mindinkább tágult.

A főispánnak hatáskörébe tartozott még a XIV-ik században a bíraskodás is. Ez azonban később az alispán kezébe került. A főispán ügyelt a pénzügyi kezelésre, különösen arra, hogy a kamarai jövedelmek kellőképpen befolyjanak. Ő közvetítette a királyi rendeleteket és ellenőrizte ezeknek foganatosítását. A mint említettük, a főispáni hatáskörbe tartozó ügyeknek egy része átment az alispán hatáskörébe.

A korszak elején még a főispán szerepel a négy nemessel a nádori proclamata congregatiókon, ő a megyének legelső bírása és gyakorolja a bírói hatalmat a nádori congregatiókon kívül is a négy szolgabíróval együtt.

Róbert Károly idejében alakult ki a vármegyei bíróság az alispánnal, a négy szolgabíróval és az esküdtekkel (iurati assessores — jurassores). Az igazságszolgáltatás terén tehát már állandóan a főispán helyett az alispán szerepel. Az alispán a négy szolgabíróval és az esküdtekkel képviseli a Sedriát, a vármegyei bíróságot. Az esküdtek száma nem volt mindig egyenlő. Említettük az 1298. évi XLV. t.-cz. rendelkezéseit. A XIII-ik század elején a forrásokban mint «iudices iurati et inquisitores» szerepelnek, a mely megjelölés nemcsak bírótársi, hanem nyomozó és végrehajtó feladatokra is utal. Nálunk is meg van tehát a nyoma annak, hogy úgy mint a nyugaton a probi homines-ből, a kik a bizonyító jüryt alkották, lesznek a bírótársak, a mi ott az esküdtszéki intézményre vezetett, vagy pedig a mint a nyugaton a végrehajtó közegekből, a Schultheiszból, ki a Gráfnak végrehajtó közege volt, bíró lesz, a nyomozó, bizonyító közegekből lesznek a társbírák. Az 1444. évi X-ik t.-cz.-ben még a «probi homines»-féle megjelölés is előfordul.

Mátyás király idejében szintén szerepelnek még mint végrehajtó közegek. Számra nézve lehettek tizen, tizenketten. Az 1492. évi LIII. t.-cz. végrehajtói minőségüket beszünteti. A káptalani ember mellett királyi ember teljesíti ezen feladatokat. Az 1514. évi VI. t.-cz. tizenkét választott nemesről szól, a kik a megyei Sedrián, mely eredetileg szintén congregationális, tehát teljes bíróság volt

(v. ö. az 1495. évi. XVI. t.-cz. 21.), az összes nemességet helyettesítik. Bekövetkezik ugyanis, hogy a megyei Sedria a congregatióktól függetlenül és önállóan működött, így pld. a Sedria minden 13—15-ik napon ült össze a XV. század végén (1492: LIII. t.-cz.).

A szolgabírói tisztelet a megválasztott egyén köteles volt elfogadni. Ha valaki alapos ok nélkül visszautasította a választást, 25 márka büntetésbe esett. A visszautasítás oka lehetett a királyi és hadi szolgálat, vagy ha valaki igaz és menthető okból a vármegyében állandó lakással nem bírt. Az egyházi főurak és a bárók tisztjei is élvezték ezen mentességet. A megválasztott legálább egy évig volt köteles hivatalában megmaradni. Ha egy évig ellátta hivatalát, akkor lemondhatott és csak öt év múlva állott fenn reá nézve, újra megválasztása esetén, a hivatal elvállalásának kötelessége (1435. évi D.-m. II., 1486: IX., 1492: XXXIV.). A vármegyei hivatalnokok között szerepel ezen korszakban már a jegyző is.

A főispán, alispán és szolgabírák pecsétjei hiteles pecsétek voltak, a melyek alatt az ítéletlevelek ki voltak adhatók. A vármegyének, mint ilyennek, ezen korszakban — egy-két kivétellel, a hol az egész vármegye használt pecsétet — hiteles pecsétje még nem volt.

A vármegyei szervezetében Pest és Pilis megyék alkottak kivételt. Ezeknek nem volt alispánjuk, hanem csak szolgabíraik és esküdteik (1492: C. és 1495: XX.). Ezek csupán a nemesi uri székekről fellebbezett ügyekben ítélték, a nemesek ügyei közvetlenül a király alá tartoztak.

A vármegyei bíróság tagjai már az 1435. évi D.-m. I. cikke szerint — éppúgy, mint az ország nagybírái — bírói esküt tesznek. Ezen eskü az igazságos és részrehajlatlan bírói működésre vonatkozik. A megyei bíróságnak ezen esküjét ismételtelen írják elő a törvények (1486: LXXIII., 1492: XXX.).

A bíraskodásnak függetlensége meg volt óvando, a peres feleknek, a bíróságokat veszélyeztető erőszakos fellépése ellen is. Szokássá vált ugyanis a XV. század vége felé, hogy a peres felek maguk és hozzátartozóik, sőt a hatás kedvéért még a magukkal hozott jobbágyaik is felfegyverkezve jelentek meg a megyei Sedrián azon okból, hogy minél nagyobb fegyveres kísérettel az ellenfélre — meg a bíróságra is megfélemlítőleg hassanak.

Ezen visszaélés ellen intézkedik az 1486. évi LXV-ik t.-cz. Elrendeli, hogy a fegyverek a birói széken kívül leteendő, hogy még látszatja se legyen annak, hogy a jog és törvény a fegyverek közepette szünetel és hogy a felek arról is szerezzenek meggyőződést, hogy itt nem erőszakról, hanem a jog érvényesítéséről van szó.

A proclamata nádori congregatiók a vármegye által kijelölt helyen, a szabadban tartattak meg. A vármegyei, ezektől független congregatiók, lassanként a vármegye székhelyére kerültek, a mi természetesen az állandósult Sedriára is szól. Megesett azonban, hogy egyes megyékben ehhez nem tartották magukat, hanem hogy a birói székeket a már megállapított helyektől különböző helyeken tartották meg. Ezért intézkedett az 1495. évi XIX. t.-cz. olyképpen, hogy ezentúl a birói székeket az előbbi, régi helyekre tegyék át.

A vármegyei bíróságok hatásköre, — eltekintve attól, hogy a vármegye a felsőbb bíróságoknak a pert megelőző tényálladékok megállapító és bizonyítékot beszerző, azonkívül végrehajtó közege is volt a hiteles helyek kiküldöttjeivel együtt, a mely teendőket vagy maga a király, vagy az országnak valamelyik nagybirája hagyta meg nekik, — kiterjedt a vármegyeibeli nemesek és nem nemesek ügyeire. A nemeseknek azonban csak kisebb ügyei tartoztak ide, a nem nemesek ügyei közül pedig azok, a melyek a földesuri vagy városi bíróságok alá nem tartoztak.

A nagyobb birtok iránti és hatalmaskodási perekben a központi királyi, illetve nádori bíróság volt illetékes. Ámbár erre is akad kivétel a XIV-ik században. Már abból is látható a most említett általános elvnek érvénye, hogy a király sok esetben kiváltság alapján vesz ki egyes nemeseket a vármegyei bíróság illetékessége alól. És mert a nemesek sok esetben annak örve alatt, hogy bírósági kiváltságuk van, magukra nézve el nem ismerték a vármegyei bíróság illetékességét, ilyen kifogások meg a közállapotok hátrányára szolgáltak, mert a kir. curiában indítani pert mégis nehezebb volt: az 1486. évi XXI. és az 1495. évi XV. t.-cz. elrendelte, hogy feltétlenül csak az örökös grófok nem tartoznak a vármegyei bíróságok illetékessége alá, a többi nemesek csakis olyan esetben, melyben az ügy a királyi bíróság elé tartozik.

A kisebb ügyekhez pedig tartoztak a nemesek elleni, őket compositióval sújtó bűnperek, hatalmaskodási perek addig, míg ezek a királyi curiába nem kerültek és ott a personalis praesentiahoz nem utaltattak, továbbá más bíróságok ius gladii alá nem tartozó bűnperek (1405: V. t.-cz.) és a kisebb polgári perek is, követelés, kártérítés czimén, zálogügyek 100 frt érték erejéig (1504: VII.), 10 hold erejéig való birtokfoglalási perek, továbbá azon ügyek, melyekben az uri szék jobbágyak ügyeiben az eljárást nem teljesíti.

A megyei bíróságoknál már a XIV. századtól fogva találkozunk octávakkal. Midőn a Sedria kialakul, a birói működés már octávákhoz kötve nem volt.

2. §. A városok.

A városok mint saját immunitással bíró testületek, a melyek közvetlenül a király főhatósága alá tartoztak és a melyeknek területe a király naturale dominiumához tartozónak tekintetett, a XIII-ik század végével fejlődtek ki. Keletkezésük alapját képezi a helyhez fűződött ipar és kereskedelemről kifejlődő állandó vásár és az ezzel kapcsolatos vásári majd városi jog, a más hatalom (földesuri) alatt kifejlődött községi szervezet, mely szervesen fejlődik át városi szervezetté, melyet azután a királyi kiváltság is elismer és a letelepített hospeseknek adott királyi privilegium. Ezen háromféle alaphól keletkeztek a városok, melyeknek főjellemvonása a királyi béke által biztosított szabadság, a közvetlen királyi hatalom alá tartozás kapcsolatban az immunitással.

Hogy az ország lakosainak bizonyos osztálybeli csoportja, különösen ha külföldről telepítettett ide, királyi privilegium alapján saját jogával élhetett, mely aztán városi magyar joggá fejlődött, visszavezethető még a középkor kezdő korszakában általánosan elfogadott azon elvre, hogy mindenki saját származása szerinti jogával élhetett. A lex originis a jog alkalmazásával lévén a legszorosabb kapcsolatban, gyakorlatilag is leginkább a bíraskodásban jut érvényre. Ezért alkotják a városi privilegiumok súlypontját a bíró és esküdtek szabad választásának joga, a mi megint avval függ össze, hogy a városi polgárok saját joguk szerint ítélendők meg, tehát saját joguk szerint élhetnek. Területük immunis lévén rendszerint a váro-

sokon belül egységes városi jog is fejlődött ki, de a származás^{*)} joga még ezeken a kereteken belül is érvényesült, a mennyiben egyes városokban, pld. Pozsonyban, a magyarok külön birájával találkozunk — de a származás elvét alkalmazva (a jog minőségének érvényesülésében) találkozunk még külön zsidó biróval is, a ki a városok előkelő — nem zsidó — polgáraiból neveztetvén ki, a rendes bíróságokon kívül, külön bíróságokat képviseltek. A városi igazságszolgáltatás képviseli tehát itt is a városi külön életnek gerinczét, evvel van kapcsolatban a városi igazgatás, melynek igen nagy részt az igazságszolgáltatással egy és ugyanazon szervei vannak. A városi biráskodás Zsigmond idejéig királyi privilegiumokon nyugszik, innentől, 1405-től fogva pedig külön vidéki országos biráskodássá lesz. A városok élén áll — a mint ezt már említettük a városi biró, a iudex és tizenkét esküdt — iurati. Ezen testület a városi tanács, mint a hogy azt későbbben elnevezték. Ezen elnevezésben a végrehajtó hatalom fogalma is benne van. A hol a községi szervezet lesz városivá, ott a villicus, vagy major villaeből lesz a iudex, az esküdtek pedig e mellett is megmaradnak. Ezen testület végzi a biráskodást és a végrehajtói teendőket. Hogy a városi fejlődés a vásár fejlődésével és annak állandósításával van kapcsolatban, igazolást nyer avval, hogy XV. és XVI-ik században is működik a városi rendes bíróságon kívül külön vásári biró, a kinek már most hatásköre az, a melyre a vásári ügyeknek gyors és könnyed ellátása végett szükség van, de a mely hatáskörben a külön kialakult városi bíróság el nem járhatott többé maga, a mióta a városi lakosságnak rendes bíróságává lett. A városi birót és esküdt társait megválasztják a városi, ott birtokos polgárok. A választás rendszeren Szt. György napkor történik és egy évre szól. A megválasztott, a városi plébános által tisztségének fontosságára figyelmeztetvén, ünnepélyes módon a templomban teszi le az esküt. A XV—XVI. századbeli források igazolják, hogy ezen eskü a király, a szt. Korona és a város iránti hűségre szól, továbbá az igazságos és minden befolyásolástól mentes biráskodásra. Az esküdtek is tesznek esküt. A birói tiszt viselhetése különben bizonyos feltételekhez volt fűzve. Egyes városi jogokban vannak bizonyos kizárási okok. Ilyenek a gyilkosság, a házasságtörés és hamis eskü miatt való elítélés, továbbá az özvegyállapot. A XV-ik században egyéb feltételekhez fűzték a városi biró tisztségének viselhetését. Meg-

kivánták, hogy az illetők legyenek istenfélők, a birói tisztre alkalmasak, mérsékletesek és igazságszeretők, legyenek továbbá azon városbeli háztűzhelyes polgárok.

A bíróság önkénykedése és a birói tisztnek elhanyagolása ellen a felek biztosítva voltak. Ha a biró vagy esküdt kötelességét megszegi, nem csak hivatalától fosztják meg, hanem szigorúan meg is büntetik. A biró minden intézkedéseért felelős. A birói és esküdti hivatal megválasztatásuk idején belül megszűnik: halál, elköltözés vagy lemondás és a tisztségtől való megfosztás által.

A városi bíróságnak hatásköre különös privilegium nélkül csupán polgári perekre terjedt ki. Bűnügyekben csak akkor ítéltetett a városi bíróság, ha a jus gladii (patibuli) királyi privilegium alapján elnyerte. Vele járt a halálbüntetés kiszabásának és a későbbi középkorban a kivallatás által való bizonyításnak joga. Az 1405. évi D.-m. V. czikke kiterjeszti ugyan a jus gladii az összes városokra, daczára annak azonban a XVI. században is találkozhatni a jus gladii külön adományozó királyi privilegiumokkal. Verböczy idejében azonban (III. 20) már minden város birta a ius gladii^{*)}. A büntető hatalom sok városban a forum delicti commissi elvénél fogva mindenki, tehát a nemesek ellen is gyakorolható volt. Ha azonban valamely városi bíróság nemes embert elég ok nélkül halálos büntetéssel sújtott, akkor a városi biró fej- és jószágvesztésre ítélandó. A vagyonszerzés $\frac{2}{3}$ része a királyé, $\frac{1}{3}$ része az elítélt rokonaié. Abból, hogy sok esetben egyik városnak jogával ajándékozott meg egy éppen városi kiváltságot nyert község vagy telep, keletkezett az anya és leányváros közötti megkülönböztetés. Az utóbbinak bíróságától az elsőnek bíróságához lehe-

*) Ezen körülmény esetleg avval magyarázható, hogy az említett törvényczikk csak általában a városoknak bűnügyi hatáskörét állapította meg (facultas puniendi) de nem foglalta volna még magában a ius patibuli. Ezen hely nem is egészen világos. A cím bevezetése szerint testcsontkító büntetést, tehát a halálos büntetésnél csekélyebbet nem szabhat ki a városi bíróság — a miből a halálos büntetések kimondására való jog kétségesnek látszik. De a cím I-ső §-a a nemesek ellen *jogtalanul* kiszabott halálos büntetések következményeiről szól — a miből világos, hogy jogos halálos büntetést a városi bíróság a nemes ember ellen is kiszabhat. Ebből következik, hogy polgári vagy más nem nemes ember ellen a halálos büntetést kiszabhatja a városi bíróság. Ezért fogadtuk el a szövegben foglalt tételt.

tett fellebbezni. Az is megesett, hogy egy és ugyanazon városnak két városnál volt fellebbezés bírósága. Tartozási ügyekben az egyik — fontosabb, birtok, tulajdon és örökjogot érintő ügyekben egy másik tekintélyesebb városnak bírósága volt a fellebbezési bíróság. A városi bírának fizetése nem volt. Kaptak tiszti ruhát (Hofgewand), természetbeli járandóságot, mint sót, fát, továbbá az ítéletek után díjkat és birságpénzeket.

A városi közigazgatás külön kifejlődött szervei közé tartozik a polgármester, kinek állása eleinte egyik tanácsnok állásával volt kapcsolatban. Hatásköre csak idővel növekszik. Ezen állás a XIV. század végén alakul ki. Találkozunk azután a városi írnokkal (Stadtschreiber), jegyzővel, kinek a peren kívüli eljárásban, hiteles oklevelek, osztályok, jogügyletek, végrendeletek felvétele körül nagy szerepe volt. Ő vezette a bírósági jegyzőkönyveket, a földkönyveket. A városi vagyonkezelés a városi kamarai hivatal által végzetett, melynek élén áll a városi kamarás, aki rendszeren elkönyvelte a kiadásokat a számadási könyvekbe.

A városok jogügyeinek ellátásával foglalkoztak a városi ügyészek (Stadtptobreyer). A városi egészségügyről is volt gondoskodva, voltak orvosok, városi bábák, gyógyszerházak és kórházak is. A városi szegényügy korán képezte a hatóságok intézkedéseinek tárgyát. Egyes városokban szerepelnek a szegény és tehetetlen polgárok ellátását célzó intézetek (Bürgerspital), a melyek részben alapítványokból tartattak fenn. A városok földesurak is voltak. Ilyen minőségben voltak jobbágyaik, voltak saját hatáskörük alá tartozó községi előjáróik. A jus gladii azután ezen saját földesuri községeikben is gyakorolták.

A városoknak volt külön czimerük és pecsétjük. A városi tanács feloszlott szűkebbre, melyet a bíró és esküdtek alkottak és tágabbra. A tágabb tanács 24—60 tagból állott. A tágabb tanács tagjai (Genannte) szintén választás útján kerülnek ezen állásba. A szűkebb tanács közigazgatási teendőket végzett, felügyelt a közbiztonsági viszonyokra, a vásári teendőkre az autonómián belül. A tágabb tanács mindebben támogatta a belső tanácsot. Ez képviselte a városi közakaratot és a bírósági tagokon kívül ez választotta meg a tisztviselők nagy részét. A külső tanács tagjainak megbízása életfogytig tart és hivatalos esküt is tesznek. A külső tanács tagjai végrendeletek és okmányok ünnepélyesítésére, szemlék meg-

tartására ki voltak küldhetők. Ilyenkor 2—3 külső tanácsbelinek jelenléte kívántatott meg az ügylet hitelesítésére. Ha a szűkebb tanács valamely ügy eldöntésében a felelősséget vállalni nem akarta, ezen ügyet áttette a tágabb tanácshoz. A tágabb tanács a szűkebb tanácsot ellenőrizte.

Nevezetes helyet foglalnak el a városok közül a bányavárosok.

Ezen városoknak két csoportját lehet megkülönböztetni, az alsó és a felső bányavárosok csoportját. Az egyes csoportbeli városok érdekközösségben voltak, melynek alapja azonban nem volt a szövetség, hanem azoknak a királyok részéről egy és ugyanazon célra való kirendelése és közös érdekeit szolgáló kiváltságokkal való ellátása.

A hat alsó magyarországi bányaváros, tehát Kőrmöcz, Selmecz, Ujbánya, Bakabánya, Besztercebánya és Libethánya 1405-ben Zsigmond király által szabad bányavidéknek nyilváníttván, a bányászat és igazságszolgáltatás tekintetében ezek között bizonyos érdekközösség fejlődött ki. Zsigmond 1428-ban ezen hat bányavárost és a vidékbeli várakat mint Véglest, Sasköt, Zólyomot, de Breznóbánya és Korpona városokat is, a királyné jövedelmi forrásaként jelölte ki. Ezeket birta Borbála, Erzsébet, Beatrix királyné. 1440-ben elvált Bélabánya Selmecztől és így a bányavárosok érdekcsoportjában ez mint hetedik szerepel. Számos királyi privilegium ezen bányavárosokra közösen adatott ki. Mátyás 1470-ben az összes taxák és contributiók alól mentesíti őket, 1471-ben megvámmentességet nyernek. II. Ulászló 1500-ban kiváltságukat megerősíti. 1502-ben Ulászló a bányavárosokat Kőrmöczöt, Selmeczet, Besztercebányát, Ujbányát, Bakabányát, Fejér- és Libethányát a kőrmöczi kamarához tartozónak mondja ki. 1514-ben (III. 3. §.) Ezen városok csoportja már a törvény által is egy közösségnek ismertetett el, a minek következtében a privilegiumokban foglalt előjogokat az egész vidék egyenlően gyakorolta és Kőrmöcz vezetése alatt igazságszolgáltatás tekintetében is egy közösségnek tekintett.

A felső bányavárosok meg Gölniczbánya vezetősége mellett alkottak érdekközösséget, a melybe Szomolnokbánya, Igló, Rudabánya, Jászó, Telkibánya és Rozsnyóbánya tartozott. Ezek 1487-ben szerveztettek.

3. §. *A földesuri immunitások.*

A földesuri immunitásnak kifejlődése — a mint ezt a mult korszak tárgyalása alkalmával jeleztük — kapcsolatban van a rabszolgaságnak lassankénti megszűnésével és avval, hogy a nem szabad állásúak közé szabad elemek is belekeverődtek, a kik azokkal összevegyülve egyrészt a nem szabadok jogállását emelték, másrészt pedig a szabadok fölötti hatalmat is megállapították. A rabszolgák fölötti magánjellegű uri hatalomból lesz a közjogi jellegű földesuri hatalom. A földesuri hatalom tehát a jobbágyok osztályának keletkezésével fejlődik. A jobbágyok fölötti földesuri hatalomnak alapja a jobbágyoknak földhözkööttségében keresendő. A földhözkööttség pedig a középkorban az úgynevezett félszabadságnak lényege. A földhözkööttségnek hátránya az, hogy a jobbágy az ingatlant el nem hagyhatja. Előnye pedig, hogy az úrnak akaratából csak az ingatlannal együtt kerülhet más hatalom alá. A földhözkööttségből — melynek kérdése ezen korszakban végleg az 1514. évi Dósa-féle parasztlázadás után nyert a jobbágyságra nézve kedvezőtlen elintézés — származnak azután minden jogok, a melyek a földesuri hatalomban találkoznak. A szabadság mérve, a jobbágy községi élet és az abban érvényesülő jogok a földesúr akaratától, kiváltságaitól függenek, melyek sokszor királyi megerősítést tételeznek fel. A földesuri jogok a jobbágyokkal szemben, ezen jogoknak végrehajtásában érvényesülnek. A mint egyrészt az előbbeni korszakban a foglalkozás szerint csoportosuló nem szabadok irányában a földesurnak voltak hasznos jogai, terménybeli és munka körüli szolgáltatásokra, úgy ezen jogok tágultak mindazon hasznokkal, a melyek előbb olyan népekkel szemben illették a királyt, kik a királynak saját ingatlanjain, esetleg várterületeken voltak letelepítve és a kiknek tartozásai ezen területeknek eladományozása folytán immár a földesurat illették meg. A mint előbb ezen tartozások közjogi jellegű adók voltak, úgy ezek az ingatlanok eladományozása folytán közjogi jellegűket elveszítették és a földesurat megillető magánjellegű, földesuri tartozásokká változtak át. A földesuri hasznos jogoknak kezelése, a jobbágyokra háramló adók és a banderiális rendszerrel kapcsolatos hadi kötelezettségek igen természetesen bizonyos adminisztratívális kört állapítottak meg, amely a földesuri hatalom hatás-

körét alkotta. A földesuri hatalom Nagy Lajos alatt ki van fejlődve, a midőn úgy az egyházi, mint a világi földesurak mint immunitásos urak jobbágyaik fölött hatalmukat gyakorolják. Ezáltal a jobbágyok csak közvetve tartoznak a királyi hatalom alá. Ezen közvetítő, vagy a szlt. Korona elméletének megfelelőleg a királylyal megosztott hatalom foglalta magában a vidéki végrehajtó és birói hatalomnak egyik körét. Igaz ugyan, hogy ezen hatalom bizonyos irányban — pld. a hadügy, a közadózás terén, vagy az igazságszolgáltatás megtagadása, halálos ítélet meghozatala esetén, ha a földesurnak *ius gladii*ja nem volt, — a vármegyei hatóság tekintélye, közvetítése, intézkedése, ellenőrzése mellett érvényesült csak.

A földesuri hatalom tehát közjogi jellegű alapokon nyugszik és a maga teljességében magánjognak nem tekinthető. A földesuri hatalom a nemességnek a királylyal megosztott közhatalmán alapszik, részben a nemesi ingatlannal van kapcsolatban, részben királyi privilegiumon indul. A benne lévő jogositványok különösen a hasznosak ugyan magánjellegűekké lesznek, de azért ezen körülmény még nem változtatja át az intézményt magánjogivá.

A mint a középkorban a végrehajtó hatalom a birói hatalommal egyáltalában kapcsolatban van, sőt a hatáskörök között tulajdonképpen ez utóbbi a legelső, úgy a hatásköröknek ezen viszonyait a földesuri hatalomnál is megállapíthatjuk. Legfontosabb joga a földesurnak tehát a jobbágyai fölötti biráskodás. Ezen jognak jellege különösen közjogi természetű. A földesuri hatalomnak, az immunitásnak leglényegesebb jogositványa a földesuri biráskodásra vonatkozó jog. Akkor teljes a földesuri hatalom, akkor van ezen hatalomnak fejlődése befejezve, midőn a földesurat jobbágyai fölött megilleti a birói jog. Nagy Lajos 1334-ben a földesuraknak azon jogát, hogy ők jobbágyaik fölött minden ügyben, kivéve a súlyosabb természetű fenyítő ügyeket, maguk, vagy tisztjök által ítéelhetnek, az országban divó szokásjognak módja. Az 1351. évi XVIII. t. cz.-ben a földesurnak jobbágyai fölötti biráskodási joga már egyáltalán nyer elismerést. Az uriszéknek birói hatásköre közvetve el van ismervé az 1405. évi decr. min. 5. cikkében is. Kifejezetten iktattatott törvénybe az uriszék az 1405. évi (3.) X. cikk által. Bárkinek is legyen keresete valamely jobbágy ellen, a földesur, a *dominus terrestris* előtt köteles a pert megindítani. Az 1440. évi III. t.-cz. a földesuri biróságokat az egyházi bírósá-

gok ellen is megvédte, a mennyiben a földesuri bíróság illetékesége alá tartozó egyének az egyházi bíróságok által csak olyan esetben idézhetők meg, ha a sértett egyházi személy az ítélettel nincs megelégedve, vagy ha a földesur az igazságszolgáltatást megtagadná. Mátyás alatt 1467-ben a földesuraknak ama jogát, hogy ők jobbágyaikat és birtoktalan szolgálkat (familieres impossessio-nati) saját bíróságuk elé állíthassák, régi törvényes szokásnak mondták. Mátyás alatt a földesuri bíraskodás minden birtokos nemest megilleti, kivéve a közbüntettek esetét, ha ugyan a földesurnak nincsen ius patibulija.

A földesuri birói hatalom tehát a legtökéletesebb, ha hatáskörileg nemcsak a polgári, hanem a bünperekre is kiterjed, ha vele jár a jus gladii, illetve a ius patibuli. A birói jog, a mint említettük, felségjog, a mely a nemzettől a királyra van átruházva, kivéve az országgyűlésnek fentartott eseteket (Hűtlenségi esetek). Ezekről eltekintve, a birói felségjog a maga teljességében illeti meg a királyt. A halálbüntetés kiszabása pedig mindig királyi jognak tekintett. A nádor fejvesztést nemes ember ellen csak a király tudtával mondhatott ki. A testcsontító büntetéseknek kimondása szintén csak a királyt megillető jognak tekintett (1405. (II.) III. t.-cz.).

Hogy más hatóságok ezen jogot gyakorolhassák, ehhez külön törvényhozási vagy privilegiális felhatalmazás szükséges. Ezen felhatalmazás idővel a nádori congregatiókra nézve egyáltalán meglevőnek fogadtatott el és innen ered, hogy a vármegyék a jus gladii különösen nem nemes lakosok ellenében gyakorolták. A nádori congregatióknak területi leválásából és állandósításából keletkezett ugyanis a vármegyei bíraskodás, a mely idővel ugyanazon hatáskörben mozgott, mint maga a nádori vidéki bíraskodás. A városokra nézve már megemlékeztünk, hogy az ottan gyakorolt ius patibuli részben törvényen, részben privilegiumon indult.

A földesuri bíróságok privilegium alapján élhettek csupán a ius patibulival. Ezen jog magában foglalta a bitófa felállítását, a kivallatás alkalmazását, a gonosztevőknek a kiváltságolt területen való letartóztatására vonatkozó jogot és az azok fölötti, a halálbüntetés alkalmazásával járó ítélkezést.

A földesur, birói székét birótársakkal tartotta meg. Ha felperes nemes volt, ugy ezen birótársak nemesekből és nem nemesekből kerültek ki. Különben nem nemesek voltak a birótársak.

Korán, még a XV-ik században fejlődött ki azon szokás, hogy a földesur birói székét a vármegye törvényes bizonyosága mellett tartotta meg. Ezen czélból két szolgabírónak kiküldetését kérte a földesur. Ezek azután jelentést tettek az eljárásról.

A földesuri hatalom a földesur minőségéhez képest, eredetére nézve különböző volt,

Megkülönböztethetjük mint földesurat a királyt, a királynét, a közjogi ingatlanokon a szent Koronát, egyházi és világi főurakat, ezek között a szabad grófokat, majd az egyszerű nemeseket, továbbá testületeket, mint pld. a káptalanokat, conventeket és a szabad kir. városokat. Természetes dolog, hogy a földesuri hatalom a királyi családhoz tartozó ingatlanokon külön szabályozást nem kívánt, éppoly kevésbé azon ingatlanokon sem, a melyek közjogi természetűek voltak. A többi ingatlanokon a földesuri hatalom az ingatlanok eladományozása által keletkezett akkor, a midőn a földesuri hatalom a jogrendben egyáltalában már el volt ismervé. A földesuri hatalom gyakorlására nézve is volt különbség a különböző földesuri területeken. Természetes, hogy a földesurnak közjogi minősége, előkelősége, vagy azon körülmény, vajjon a földesur testület-e, vagy sem, vagy pedig vajjon a földesur hajlandó-e jobbágyai bizonyos csoportjának az igazságszolgáltatás terén bizonyos szabadságot adni, döntött a fölött, vajjon maga gyakorolja-e a földesur a maga hatalmát, vagy pedig megbízás útján gyakorolja-e azt? A megbízás egyáltalában a gazdasági teendőket végző hivatalnokok hatáskörével jutott kapcsolatba. Ilyenek voltak a comesek, az officialesek, a castellanusok, állandó átruházás esetén a villicusok és a soltészek.

A közjogi eredetű földesuri hatóságokhoz, mint a király, a szt. Korona területein lévőkhöz (így pld. a régi vármegyeszervezetekből fenmaradtakhoz) lehet számítani a szabad grófságok földesuri hatóságát azon szempontból, hogy ezek sem tartoznak a vármegye hatósága alá. Ezek a vármegyék mellé rendelt hatóságok, éppúgy, a hogy az angolszász alkotmányban, találkoznak a századoknak koordinált közigazgatási területekkel. A szabad grófságok közvetlenül a király hatalma alá tartoztak.

4. §. A kiváltságolt nemzetiségek.

A kiváltságolt nemzetiségek között szerepelnek ezen korszakban is:

1. A kúnok, a kik a mult korszakban nyert kiváltságaikban 1514-ig maradtak meg. A kúnok közigazgatásilag és bíróságilag ezen korszakban is a nádor alatt állottak. Törzsi szervezetük helyhez kötődve adja meg a kún közigazgatási és bírósági szervezetet.

A XV. században a nádor, a ki az ország zászlósa lett, mint a kúnok főbírája, hivatását személyesen nem igen teljesítette, azért találkozunk helyettesekkel, a kiket a király nevezett ki és a kik mint a kúnok «comesei», nagybírái, szerepelnek. Ilyenek voltak pld. 1436-ban gúthi Ország János világi kapitány és zárandi főispán és Kathai László zsoldos főispán, egyidőben tehát ketten. Továbbá 1448-ban Ujlaky Miklós erdélyi alvajda, 1456-tól 1469-ig Marczali János. A kúnoknak ezen «comesei» is tehát előkelő hivatal viselő egyének voltak.

A király azután ezekhez intézi parancsait a kún ügyekben való eljárást illetőleg. Ezeknek hatáskörébe tartozott különösen megállapítani az alsóbb kún hatóságokat képviselő egyéneknek ezen hivatalokra vonatkozó jogczimét stb., egyáltalán tehát az ellenőrzés.

Meg kell különböztetni ezen kún comesektől a király által kinevezett azon közegeket, a kiknek feladata volt a kún területekből a királyt megillető jövedelmeknek beszédése és egyéb a király hatáskörébe tartozó végrehajtási functióknak teljesítése. Ezek voltak a XV. században az u. n. «*officiales regis*» vagy «*iudices cumanorum forenses*». Működésük királyi ellenőrzés alatt állott, nehogy visszaéléseket kövessenek el. A királyi jövedelmeket ezek Budára voltak kötelesek beszállítani. Az 1405. évi nádori czikkében (XI.) a nádornak a kúnok fölötti bírói joga törvényileg is biztosított, a miért ezek neki évenként 3000 drb aranyat fizetnek.

A régi nemzeti bírának, akkor midőn ezeknek állása valamely területhez fűződik, megfelelnek az ezen korszakbeli szálláskapitányok, az ági bírának pedig a székkapitányok.

Közigazgatásilag és bíróságilag tehát az egész kún terület szállásokra és székekre oszlott. Több szállás tartozott egy székek területéhez.

A XIV. században a szálláskapitányok már királyi adomány

alapján kapták állásukat, illetve azon ingatlant, a melylyel örökletesen a szálláskapitányi állás kapcsolatban van. Ezen kinevezés azonban visszavonható, a király tetszéséig szól «*usque tamen ad nostrum placitum*», a mi az örökösökre is vonatkozik. Ily feltétellel kapja a kinevezett szálláskapitány hivatalát — *ad gubernandum*. A XV-ik században ezen rendszer egyáltalán divott. Minthogy azonban a hivatal — ámbár a visszavonásig — az örökösöket is megillette, sokszor eshetett meg, hogy örökösödés czimén egyesek bitorolták bírói jogukat. Ezen oknál fogva volt szükséges, hogy időközönként a szálláskapitányoknak jogczimei megvizsgáltassanak, a mi a «kún bírák» által történt, a mint azt fentebb érintettük. A vizsgálatot tartó kún bíró, ha a jogczimet nem látta beigazoltnak, meg is foszthatta a bitorlókat állásuktól és mást nevezhetett ki. A királyok a vizsgálatot megejtő kún bírának néha utasításokat is adtak, hogy milyen királyok adományai alapján maradhattak meg a szálláskapitányok állásaikban. Ha a hivatalban lévő nem a király által megjelölt királyi adományból bírta állását, ettől meg volt fosztható.

A szálláskapitányok a legalsóbb közigazgatási és hatósági forumot képviselték. A községi igazgatást és igazságszolgáltatást végezték, mindenestre esküdtekkkel. Pecsétküldés által idéztek.

Hatáskörük szűk volt. Fontosabb ügyek az egyik székkapitány hatáskörébe tartoztak. Ilyen volt a jászberényi székek, a melyen a székkapitány három szálláskapitánynyal (a fénszauri, árokszállási, és négyszállási) mint esküdtekként itélt.

Ilyen székbíróshoz — pld. a jászkunszékekhez — a szállásbíróshoz fellebbezni is lehetett. V. László 1456-ban elrendelte, hogy a szálláskapitányok külön válaszsának egy kapitányt, meg a földműves kúnok is, ezek ezenkívül tizenkét esküdtet és ez legyen a fellebbezési bíróság.

Ezen korszakban, a XV-ik században, hét székkapitányságról tudunk. Ezeknek fejei a régi hét generatio, genus utódjainak tartottak.

Ezek voltak: 1. Hontos, 2. Zenthely, 3. Halas, 4. Kolbász, 5. Berén, 6. Mise, 7. Kecskemét.

A székkapitányok hatásköre több szállásra terjedt ki. Alattuk voltak a szálláskapitányok, a kik egy vagy több szállásra kiterjedőleg bírtak hatáskörrel.

A székkapitányokat, vagy székbírákat a kúnok a XIV-ik században is még választják. Az egyedüli korlát az, hogy a választás csupán egy, a királyhoz hű emberre eshetik, a kinek megválasztása a király által történendő megerősítés végett felterjesztendő. Zsigmond idejében már csak a kúnoknál «létező» (constituti) székkapitányokról van szó. A szabad választás már nincsen kiemelve. A nádor, vagy a iudices cumanorum — ritkán általános törvénynapokat is tartanak.

Az 1498. évi XLVII. t.-cz. olyan ügyekre is kiterjesztette a nádori bíráskodást, a melyek kúnoknak, jászoknak és ruthéneknek nemesi birtokokra való átmeneteléből, vagy nemesi jobbágyoknak az ő területükre való átmeneteléből származnak. A kúnok és országos nemesek birtokainak határigazításából származó perek szintén a nádor hatáskörébe tartoztak, a miről az 1526. évi XLI. t.-cz. szól.

Az 1514. évi XXIII. t.-cz. a kúnokat és jászokat a teherviselés kérdésében királyi jobbágyoknak minősítette. Ilyen minőségben a többi királyi ingatlanokon lévő jobbágysággal egyenlően kötelezte őket a törvény a bérek, ajándékok és kilenczedek fizetésére. Ez által tehát országos nemesi minőségüket elveszítették.

II. A bessenyők is külön igazgatási és igazságszolgáltatási csoportot alkotnak. Területük nem összefüggő. Voltak ilyenek Csanádban, a Dunántúl. Ők is a nádor alá tartoztak, a ki a közvetlen királyi főhatóságot képviselte. Ezenkívül saját nemzeti comesaik igazgatták ügyeiket. Ezek is congregatiókban tartották meg bíróságaikat. A comesen kívül a comes curialis is szerepel közöttük, ki úgy látszik a rendes, a congregatiókon kívüli igazságszolgáltatást gyakorolta. A XV. század második felében a bessenyők már a rendes bíróságok illetékessége alá tartoztak.

Külön közigazgatási és bírósági területet alkottak még.

III. a szepesi szászok is. A szepesi szászok különállásának alapszervezetét V. István adta meg 1271. évi privilegiumában. Birájuk a comes, a «szepesi gróf», a kit szabadon választanak. Ez magánügyi perekben, pl. örökség, tartozási ügyekben, maga ítél. Nagyobb jelentőségű bűnügyekben azonban nem egyedül, hanem a szepesi főispánnal együtt végzi a birói teendőket. Ezen bíróságnak székhelye Lőcse. A bűnügyekből befolyó birságok egyrésze a szepesi grófot, másik része pedig a főispánt illeti meg. Ezen

szervezetben megmaradtak a szepesi szászok az Anjou korszakban, sőt még később is. Róbert Károly 1312. és 1314-ben, Nagy Lajos pedig 1347-ben írja át, illetve erősíti meg a szepesi szászok privilegiumát. Még bővebben írja körül a szászok jogait az igen terjedelmes 1370. évi statutum és az ahhoz fűzött 1505. és 1516. évi pótlások. Ezen korszakban arra nézve következik be változás, hogy a szepesi főispán helyett szükség esetén néha az alispán, esetleg a várnagy, «castellanus», alkotják a szepesi szász bíróságnak királyi tekintélyen alapuló alkatelemét. A 24 szepesi város mindegyikének élén külön városi bíró volt. Ezen bírák egyrészt az egyes városokban gyakorolták a birói hatalmat, másrészt pedig mint esküdtek működtek a szepesi gróf mellett. A szepesi grófi bíróság a 24 városi bíró-ülnökkel, idővel felebbezési forummá lett. A grófot az u. n. «százask tanács» választja meg, (1370. évi St. 56.). Amint a városok száma apadt, úgy apadt a társbíráknak száma is. Midőn Zsigmond 1412-ben Lubló várán és városán kívül 15 szepesi várost elzálogosított, a többi város jelentősége is alább szállott. Ezentul csak a többi város bírái fordulnak elő mint ülnökök. Így voltak a XVI. század elején is. A 15 városnak jövedelmei zálogosítottak csupán el. Egyházi ügyekben a magyar király rendelkezési jogát minden tekintetben fentartotta. A király ki is emeli, hogy az elzálogosított városok tulajdona őt illeti meg. (XVI. szd. eleje).

A szepesi grófnak választás útján való meghívása két évre szólt. A két évnek lejárata után köteles birói tisztéről lemondani. Ezen lemondás után a százaskok megválaszthatják újra két évre. A mint a grófnak társbírái a városok bírái, úgy a százaskok a városok esküdteiből kerültek ki. Ezek alkotják a grófnak u. n. tágabb tanácsát. A «Iudices iurati et seniores provinciae Scepusiensis» alkotják a szepesi szász föld legfelsőbb igazgatási és igazságszolgáltatási forumát, a mely a statutumok megalkotására is hivatva van. A bíróság székhelye Lőcse, ámbár I. Ulászló, ki mint lengyel király az elzálogosított 15 városnak zálogtartója, ezen 15 várost a többi városokkal ismét egyesítvén, rövid időre Késmárkot tette a szepesi gróf székhelyévé (1440. évi priv.). Az igazságszolgáltatás költségeiben az összes 15 szepesi város részesedett. Minden város évenként bizonyos összeget fizet a fenytető ítéletek végrehajtása céljából.

IV. Külön közigazgatás és bíráskodás alatt állottak a szepesi

lándzsás nemesek is, a kik még IV. Béla alatt 1243-ban nyerték el kiváltságukat. A királyi hadseregben lándzsa alatt szolgáltak. Volt külön ispánjuk, alispánjuk, voltak szolgabiráik. Ezek alkották a kerület hatóságát. Csak lopási, pénzhamisítási és tized ügyekben tartoztak a szepesi ispán alá. Ezen kiváltságok jelen korszakban is fennmaradtak.

IV. FEJEZET.

A törvényhozó hatalom.

1. §. *A nemességnek az országgyűlésen való megjelenési módja. A királyi meghívók.*

Az Árpád korszakban a király és a tanács együttesen alkotják meg a decretumokat. Ezenkívül törvényalkotó gyűléseken is hoztak törvényeket. Az ilyen gyűléseken, a synodusokon, a mint azt fellemlítettük, szerepelnek az egyházi és világi főurak, a nemesek és néha a nép is. Olyan gyűlések, a melyeken bárki részt vehet, a székesfehérvári törvényt napok voltak. A székesfehérvári törvényt napoknak azonban eleinte nem szabályalkotási, hanem törvénykezési jellegűek voltak. Ezeknek ilyszerű jellege csak a XIII. században változik meg, a midőn a gyűléseken közjogi biráskodást is végeznek. Ez által ezen gyűléseket idővel közjogi jellegűekké válnak. A törvényhozásnak azon módja, hogy a király a nemzettel együtt gyakorolja a törvényhozás jogát, már az 1267. évi törvényből vehető ki. Az összes nemesség kérésére erősítette meg ugyanis a király a hozzá felterjesztett javaslatot. Még inkább látjuk ezt az 1298. évi decretum bevezetéséből, a melyből kiviláglik, hogy a decretumban foglalt pontokat a király az ország főpapjaival és nemeseivel együtt alkotta meg. Ugyanez kivehető az 1298. évi XLII. t.-cz.-ből is. Az Anjou korban, különösen Róbert Károly alatt az országgyűléseknek kevés nyoma van. Róbert Károly a «lármás» országgyűléseket nem kedveli és ezeknek megtartását a királyság tekintélyével sem tartja összeegyeztethetőnek. Mindennek daczára vannak nyomai az országgyűléseknek. Így 1318-ban a király országgyűlési meghívót küld ki és pedig azért, mert Kalocsán a főpapság zsinatot tartván, átokkal fenyegette a királyt, ha országgyűlést nem tart. A meghívó «Rákos mezejére Szt. János ünnepe utáni

nyolczad napra» szól, a hol mindazok megjelenjenek «qui se nembra regni nostri existimant». 1320-ból is van nyoma az országgyűlésnek. Ugyanis fennmaradt ezen évből egy ítélet, melynek bevezetésében a két érsek, a nyitrai, csanádi, veszprémi, sirmiai, győri, váradi, pécsi és bosinai püspökök előadják, hogy ők az ország összes nemességével «diaetát» tartván Sz.-Fehérváron, megerősítik nevezett város polgárait a nekik IV. Béla által adott kiváltságaikban. Az országgyűlés eredménye ismeretlen. Nagy Lajos alatt sem igen tartatnak országgyűlések. 1345. és 1347-ben voltak ugyan tanácskozások. A források szerint, a király «tanácskozott országa főpapjaival, báróival és nemeseivel»: de vajjon ezek tényleg országgyűlések számába mennek-e, arra adat nincs. Csak 1351-ből tudjuk, hogy a király tényleg országgyűlést tartott. Nagy Lajos ekkor az «Arany bullát» erősítette meg. Mária alatt sem igen változtak a viszonyok. 1384-ben elvégre tartott a királyné országgyűlést, de kevésbé önelhatározásából, mint inkább kényszer folytán. A mi ezen országgyűlés alkotó elemeit illeti, megjegyzendő, hogy innentől fogva fordul elő ismét, hogy a nemesség képviselőt, illetve helyettesítést utján vesz részt az országgyűlésen. A megjelenés módjára nézve azonban az egész korszakon át elvként megmarad, hogy a nemesség fejenként jelenik meg. A képviselőt csak egyes esetekben fordul elő, a mi inkább oeconomicus okokra vezetendő vissza.

Megemlítendő, hogy már az 1267. évi országgyűlésen fordult elő azon eset, hogy a nemesség megyénként négy megválasztott kiküldött tagja által képviseltette magát. Ezek voltak az «electi nobiles». Mária idejében, az 1385. évi országgyűlésen is ilyen «nobiles electi» jelennek meg. Ha ezen kiküldetésnek okát keressük, ennek magyarázatát a következőkben találhatjuk. Ismeretes, hogy az Anjou családbeli királyok a lármás országgyűléseket nem kedvelték és ezeket nem tartották alkalmasoknak országos ügyekről való tanácskozásra és határozatok meghozatalára. Ezért történt meg az, hogy az országos ügyekben való intézkedéseknek súlypontja a királyi tanácsba került. Ezekhez járultak még a közlekedési eszközöknek silánysága, a nagy távolságok mint olyan körülmények, a melyek a nemesség fejenkénti megjelenésének akadályaiul szolgálhattak. A XIV. század vége felé a megyei szervezet megerősödik, de a megyegyűléseken is inkább csak a «pars sanior» hozta meg a határozatokat. Valószínű, hogy a megyei szervezet-

ben érvényesülő ezen tanácskozási elv befolyást gyakorolt az országgyűlések tanácskozási módjára is. Ha tehát a gyűlésen magán, vagyis csak az előkelőbbek, tehetősebbek és az értelmiséget képviselő egyének vettek tényleg részt a tanácskozásokon és ezek döntöttek is, akkor a többieknek jelenléte, a kik ilyen tulajdonságokkal nem bírtak, vagyis többé-kevésbé felesleges is volt. Ezért ugyanezen cél elérésére elegendőnek vélték, ha már eleve kiválasztja a vármegye azokat a nemeseket, a kiknél a mondott feltételek megvoltak és a kik előreláthatólag a többieknek megjelenése esetén is a tanácskozásokban döntő szerepre lennének hivatva. Ezáltal az összes nemesség megjelenési jogától nem fosztatott meg. Az *electi nobiles* mellett a többi nemesek is megjelenhettek, ha akartak. De a kiküldötteknek megjelenése kötelező volt. A nemességnek ilyféle megjelenésével találkozunk 1397-ben a temesvári országgyűlésen, a midőn a megyék részéről négy-négy nemes volt jelen. 1405-ben szintén találkozunk a megyék és már a városok követeivel is. Az 1411. évi decretumból nem vehető ki, vajjon kik voltak az országgyűlésen jelen. Az 1433. évi kir. propositiók, a melyek eleddig írásba nem foglaltattak, írásban a megyékhez is megküldettek. A propositiók ennek folytán a vármegye gyűlésein is meg voltak vitathatók, a minek alapján a vármegyének kialakult közvéleménye a kiküldött nemeseknek is tudtára esett. Sőt ezen 1433. évi propositiókban el is rendeltetett, hogy a megválasztott nemesek a megvitatás eredménye alapján tárgyaljanak a főpapokkal és bárókkal (*quod de huiusmodi opinionibus et totali intentione eorum plene informatos ad Praelatos et Barones Regni congregatos pro facienda in omnibus conclusionibus futuris semper temporibus destinarent*). Ezen rendelkezés elismerése a köznemesség országgyűlési befolyásának, de egyuttal alapkiindulása a követi utasítási rendszernek is. Ezen javaslat törvényerőre nem emelkedett.

Az 1435. évi (II-ik) törvényből azonban kivehető, hogy ez az országnak «egész teste» (*totum corpus*) által hozatott meg. A jelenlévők, mint a távollevőknek képviselői jártak el és pedig «*cum plena facultate absentium*». Ezen a távollévők helyett való megjelenés azonban nem vonatkozik tisztán a nemesekre s így nem tudni, vajjon ezen országgyűlésen a nemesek csupán választott kiküldöttek által voltak-e képviselve, vagy pedig fejenként

voltak-e jelen. Ugyanis a királyi tanácsnak jelenlévő tagjai szintén a távollevők helyetteseinek tekintettek. Ennek utána a nemesek az országgyűléseken ismét tömegesen, fejenként jelennek meg. Így I. Ulászló alatt az 1444. évi országgyűlésen, majd 1446-ban is, a midőn kormányzó választatik. Az 1447. évi országgyűlés a nemességnek fejenkénti megjelenését határozta el. Minthogy azonban az országgyűlésen megjelent nemesség az egész gyűlés tartama alatt sajátjából volt kénytelen magát fentartani, ez a szegényebb nemességre nézve felettébb terhes volt. Ezért az 1447. évi XLV-ik t.-cz. azon nemeseket, kiknek birtoka kisebb 20 jobbágy teleknél, a személyes megjelenés kötelezettsége alól felmentette. Az 1448. évi XIII. t.-cz. ismét a fejenként való megjelenést kívánja. Mátyás alatt azonban visszatérnek a választott nemesek intézményére és csak egy esetben, 1462-ben t. i. látjuk azt, hogy a nemesség megint fejenként jelenik meg. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy ezen országgyűlésnek igen nagy fontossága volt. Ismeretes, hogy a szent koronának Frigyesztől való visszaváltásáról volt a szó. Egyébként a Mátyás alatti országgyűléseken csak az «*electi nobiles*» jelennek meg. A Jagellók alatt azonban ismét a fejenkénti megjelenésre térnek vissza. Innentől fogva kifejezetten látható a nemességnek azon törekvése, hogy a személyes megjelenéstől felmentessék. Látható ez a törvényekből is. Oka ezen törekvéseknek egyrészt az országnak általános gazdasági hanyatlása volt, a mely a nemesség nagy részére nézve, a személyes megjelenést elviselhetlen teherré minősítette, másrészt a királyi tanácsban képviselt főuri osztálynak politikai tulsulyra való törekvése és az innen eredő zaklatások, a melyek a megjelent nemességet érték. A nemesség arra törekedett tehát, hogy politikai súlyának biztosítása mellett kevesebb számban ugyanazon eredményt érje el, a mit az országgyűlésen képviselt physikai számának dacára nehezen és csak nagy áldozatok árán tudott elérni. Az 1495. évi XXVI-ik és az 1498. évi I. t.-cz. a nemességnek fejenként és kivétel nélkül való megjelenését kívánja. Tekintetbe vétettek azonban itt is azon nehézségek, a melyek a szegényebb nemességre a személyes megjelenés folytán hárultak. Ezért az utóbbi törvény bizonyos kivételt állapított meg. Ugyanis az egytelkes nemesek tizen együttvéve küldenek ki egyet maguk közül. Általában bizonyos lanyhaságot lehet tapasztalni az országgyűléseken való megjelenés körül. A szegénysorsu alsóbb nemesség-

nél ez vagyoni viszonyaiknál fogva érthető volt. De nemcsak a szegényebb alsó nemesség maradozott el — a mit, a mint láttuk a törvényhozás méltányos intézkedésekkel elismert — hanem a főpapok, bárók és tehetősebb nemesség körében is fordultak elő — és pedig úgy látszik nem gyéren — indokolatlan elmaradozások. Ezért egyrészt szükségesnek mutatkozott a mentségi eseteket törvényileg szabályozni, másrészt a törvényhozás súlyos bírságok terhe alatt volt kénytelen rászorítani a mulasztókat köteleességük teljesítésére, végre pedig gondoskodni kellett a törvényhozásnak arról is, hogy a vármegyék a megjelenésre kötelezettek fölött kellő ellenőrzést gyakorolva, egyuttal lehetetlenné tegyék azt, hogy a vármegyei közegek a köteleességmulasztókkal bűnös egyetértésben legyenek. Mindezekről az 1498., 1500. és 1518. évi törvényhozás tartalmaz intézkedéseket. Az 1498. évi I. t.-cz. szerint mentességet élveznek a király, az egyházi és világi főurak és a többi országlakosok hivatalnokai, a végvárakban katonáskodó egyének, a betegek, nyomorékok, a teljesen szegények és azok, a kik az országból követségben távol vannak, vagy külföldön utaznak. Az osztatlan állapotban lévők, maguk közül egyet küldhetnek. Az 1500. évi I. t.-cz. még azoknak is ad mentességet, a kik külföldön tanulmányaikat folytatják. De ezen mentességi ok csak egyszer volt érvényesíthető. A törvényhozásnak ezen intézkedéseire fűzött sanctiói pedig abból állottak, hogy az 1498. évi I. t.-cz. szerint az egyházi és világi főurak 800, a nemesek pedig 400 arany forint bírság mellett voltak kötelesek az országgyűlésen megjelenni, ha csak a törvényben felsorolt mentségi okok egyike vagy másika rájuk nem alkalmazható. Az 1518. évi (bácsi) XXVIII. t.-cz. szerint ezen bírságok a megjelent szegény nemesek között osztandók fel.

A megjelenés ellenőrzése a vármegyékre volt bízva. Az ellenőrzés organumai pedig az 1498. évi I. t.-cz. szerint a fő- és az alispánok. Kimondatott, hogy 400 arany forintnyi bírságot fizet azon fő- vagy alispán, a ki pénzzel vagy ajándékkal megvesztegetve egyeseknek a nemesek közül megengedi, hogy otthon maradjanak. Az 1518. évi (bácsi) XXVIII. t.-cz., midőn az elmondottakra nézve fentartja az előbbeni intézkedéseket, az ellenőrzést végző közegeknek mulasztásait még szigorúbban bünteti. A bírságon kívül rájuk még a hivatalvesztés is kimondandó. Ámbár a mohácsi vész, (sőt 1572-ig), elvben a nemességnek az országgyűlésen fejenként

való megjelenése van elfogadva, a mint az előbbiekből látható, ezen jog a nemesség részéről mindinkább terhes kötelességként tekintetett. Tényleg úgyis volt és éppen a törvényhozás által megkívánt kötelességszerű megjelenés volt egyrészt oka annak, hogy a nemesség teljesen elszegényedett, sőt hogy sokan a nemesek közül jobbággyi sorsra jutottak vagy kénytelenek voltak ingatlanjaikat zálogba adni (1526. évi rákosi XVI. t.-cz.). A nemesség zömének elmaradását az országgyűlésekről, a hatalmas főnemesség fel tudta használni arra, hogy magának az országgyűlésen döntő befolyást szerezzen. Ezen cél elérésére azután a főnemesség más eszközök-höz is nyúlt. Vagy későn jelentek meg a főnemesek, vagy a gyűlés megnyitását késleltették, vagy huzták halasztották a tárgyalásokat úgy, hogy az alsóbb nemesség kifogyott a pénzből, élelemből és kénytelen volt hazamenni. Ekkor azután csak a visszamaradt főnemesek határoztak. Szükséges volt tehát ezen visszaélések elhárítása céljából is intézkedni. Az 1492. évi CVIII. t.-cz. elrendelte azt, hogy ezután a kitűzött határnap elteltével csupán négy napig várjanak még és a négy nap lefolyása után tekintet nélkül a meg nem jelentek számára a tárgyalást okvetlenül megkezdjék. A másik oka annak, hogy a nemesség sokszor a tárgyalás megkezdése előtt volt kénytelen eltávozni, az volt, hogy a főnemesek, a királyi tanács tagjai, külön a királytól eredő propositiókat nem tárgyalták kellő időben és ezért ezek nem is kerülhettek idejekorán az országgyűlés elé. Ezért az 1495. évi XXV. t.-cz. elrendelte, hogy a főpapok és bárók az országgyűlésen elé kerülendő tárgyakat minden más, a királyi tanács elé tartozó ügy megelőzésével vitassák meg és ha nézeteltérés volna közöttük, akkor a kir. főajtónálló állítsa helyre az egyetértést, szedje be a szavazatokat és ezeknek (a józanabb rész) mérlegelése után állapítsa meg a döntést és csak az ilyen tárgyalási módon megvitatott propositió terjesztessék az országgyűlés elé. Ezen, a királyi tanácsnak külön előkészítő tanácskozásból indult ki a XVI. század első felében (ha ugyan még nem is törvényhozásilag) a felső tábla, a későbbi főrendiház.

Ezen kérdés azután összefügg az országgyűlés összehívásával is. Az országgyűlést a király hívta össze. A korszak elején nunciusok által, de 1318-ban már királyi meghívók (litterae regales) útján történt ez. A meghívók — regalisok — a király nevében a kancellár által állítottak ki és szólottak a nemesség

összeségéhez. Megküldettek a megyéknek, 1405-től fogva állandóan — mert előbb is fordul elő erre példa — a városoknak és Szlavóniának. A XV. századtól fogva (1495.) a királyi tanács tagjai személyenként hivattak meg. A meghívókban a tanácskozási tárgyak általában jelöltettek meg, 1433-ban a mint láttuk, a propositók a megyéknek előzetesen megküldettek. A meghívók kiküldése és a tanácskozások megkezdése között megfelelő időnek kellett lennie, hogy a meghívottak kellő időben megjelenhessenek. Ezen idő a korszak elején nem volt szabályozva. 1318-ban 108 nappal, 1397-ben egy hónappal az országgyűlés megkezdése előtt küldtek szét a meghívók. Az 1495. évi XXV. t.-cz. elrendelte, hogy a meghívók az országgyűlésre annak megkezdése előtt legalább egy hónappal küldessenek ki. II. Lajos uralkodásának vége felé a nemesség szintén tömegesen jelenik meg az országgyűlésen, különösen a Zápolya-párt, a mely még az egytelkes nemeseket sem vette ki ezen kötelezettség alól.

2. §. *A törvények megalkotása, különböző fajai, a kihirdetés, szentesítés és külső alakjuk.*

Az Árpádok és az Anjouk alatt a törvényhozás lényegileg a királynál és annak belátása szerint a tanács tagjainál van. Zsigmond ideje óta ellenben az összes nemzet vesz részt a törvények alkotásában. Werbőczy (Hármaskönyv I. r. 3. czimében) ezen közfelfogást kifejezésre is juttatja. Werbőczy szerint a király önkakaratából és saját kezdeményezéséből végleg mit sem rendelhet el, hanem össze kell hívnia a «népet» és meg kell kérdeznie, vajjon el akarja-e fogadni indítványát. Ha a nép elfogadja, csak akkor tekintendő a király előterjesztése törvénynek. Werbőczy szerint azonban a törvény kezdeményezésének joga nemcsak a királyi hatalomból indul ki, hanem a népnél is megvan. Azaz, a törvény kezdeményezési jog kiindulhat a törvényhozásra jogosított nemzetből is. Ha a nemzetből kiinduló indítványt a király elfogadja, akkor az is törvényerőre emelkedik. Azonban a javaslatokra vonatkozó ezen megegyezés egymagában véve nem elegendő, hanem szükséges, hogy a király az elfogadott határozatot szentesítse, tehát ünnepélyes formában nyilvánítsa ki az elfogadást, királyi pecsétjével ellátja és az elfogadott törvényt ki is hirdettesse. A törvényhozás

terén ebben fejeződik be a szt. Korona államszervezet tana, mely szerint a törvényhozás a nemzet és király között megoszlik.

A törvények rendesen olyként vannak szövegezve, hogy azokból ki lehet venni, vajjon ki indítványozta azokat; a nemzet-e vagy a király? Mert azon törvények, melyek az országgyűlésből indultak ki, rendesen kérelem alakjában vannak előterjesztve és ezt a király elfogadva törvénynyé emeli. A törvények sorában meg kell említeni a pactum conventumokat. Ezek külformaságra annyiban különböztek a törvénytől, hogy két példányban adtak ki. Ilyen pld. az 1439. évi törvény, melynek két példányán a bevezetés és a záradék különböző. Külön említendő az «országos decretum» is, a melyről II. Ulászló koronázási hitlevelének 18 pontja emlékezik meg. Országos decretum az, a mely a nemzet ősi szabadságait határozza meg és a mely a király megkoronázása előtt hozatik meg. Később egyáltalában a nemzet kezdeményezéséből kiindult törvények nevezetnek «decreta regni»-nek. (Werbőczy II. könyv 3. cím 5. §.). A «Constitutio regnicolarum», vagy «Decretum Statuum et ordinum» az interregnum ideje alatt az országos rendek által meghozott törvények.

A kir. megerősítés, a szentesítés két részből áll: a király nevének aláírásából és a megpecsételésből. A kihirdetés pedig ezen korszakban olyként történt, hogy a szentesített törvény példányai a vármegyékhez és később a városokhoz is elküldettek. A Hármaskönyv épen azért nem lett törvénynyé, mert a vármegyéhez való elküldetés, tehát a kihirdetés elmaradt. De nemcsak a megyékhez küldötték el a törvényeket, hanem olyan egyes, előkelő főurakhoz is, a kik az országgyűlésre személyesen el nem jöhettek. A Decretumok már az Árpád korszakban ott szövegeztettek meg, a hol a királyi kiadványok általában készültek, t. i. a kir. kancelláriában.

Ezen korszakban a szövegezést jobbra a protonotáriusok végezték. Már az Árpád korszakban láthatni, hogy a törvények három részből állanak, u. m. a bevezetésből, a törvény tulajdonképpeni szövegéből és a záradékból. A bevezetésben benne szokott lenni a királynak megnevezése, továbbá az országgyűlés megtartása helyének megjelölése, meg szoktak jelölteni az országgyűlést alkotó elemek, a kir. tanács, illetve az egyházi és világi főurak, majd a nemesek és városok. A törvénynek második része alkotja

annak tulajdonképpeni szövegét, melyben a törvényhozásnak rendelkezése benne foglaltatik. A törvény záradéka, a «Conclusio» főjelentőségű része a törvénynek. Ebben foglaltatik ugyanis a szentesítés, a király aláírása, és a megpecsételés, — illetve középkori szokás szerint, a királyi aláírást magát is pótló megpecsételés. Ebben van benne — és pedig már a mult korszak végén, — vajjon a törvény ki által adatik ki, a fő- vagy titkos kancellár által-e és melyik pecsét alatt. Benne van a törvény kelte is. A záradék másrészt azért is fontos, mert ebben szoktak felsoroltatni a törvény alkotása idejében méltóságait viselő egyházi és világi főurak név szerint. Ezen szokás az Anjouk idejében már ki van fejlődve. Előbb inkább csak a korszak végén fordul elő. A világi bárók sorát a pozsonyi gróf zárja le. A záradékolásnak ezen módja azonban nem fordul elő minden törvénytől. Csak az ünnepélyes alakban kiadott Decretumoknál használják azt. Mert vannak nem ünnepélyes alakú törvények is; olyanok, a melyeknek záradékában pusztán a dátum fordul elő (pld. 1405. II., 1411., 1481.).

3. §. *Az országgyűlés elemei, az országgyűlés helye, a tárgyalások módja.*

A törvényhozó testület alkotó elemeire nézve említettük, hogy a törvényhozás súlypontja eleinte a királyi tanácsnál volt és hogy csak Zsigmond óta láthatni a nemességnek egyenlő befolyását a törvényhozás terén. Ebből fejlődött ki azután ezen korszakban azon elv, hogy a törvényt a király és a nemzet együtt hozza meg. Az 1-ső szakaszban tárgyaltuk a nemességnek inikénti részvétét a törvényhozásban és egyúttal ama küzdelmet is, a melylyel kénytelen volt a nemesség a maga helyét a főnemességgel szemben kivívni. Ezen küzdelem vezetett egyrészt a következő korszakban arra, hogy a törvényhozó test kétfelé szakadt. Az Anjouk idejében érvényesülő hűbéri elveknek és a Zsigmond alatt hatalmát nem egyszer a királysággal szemben érvényesítő főnemességnek háttérbe szorításával függ össze azon körülmény, hogy a vármegyék, illetve a nemesség mellett csakhamar a városok is országrendiséghez jutottak.

Ez nem más, mint a királyi hatalomnak szövetkezése a harmadik renddel, az alkotmányoknak szélesebb alapokra fektetésével, a királyi tanácsnak néha a királyi hatalmat is veszélyeztető

törekvéseivel szemben. Természetes dolog, hogy egy olyan elemnek politikai jogokkal való felruházása, a mely idegen volt, a politikai jogokkal bíró nemzettel szemben bizonyos nehézségekkel is járt, mert tartani lehetett attól, hogy az eddig jogosítottak körében ezen ujtás féltékenységet és elégedetlenséget szül. Ezért nem is történt a városoknak meghívása egyszerre. Eleinte csak egyesek hivattak meg.

Az 1397. évi temesi országgyűlésről tudjuk, hogy oda történt városi meghívás. De nem bizonyos, vajjon volt-e ennek foganatja. Ha Kovatsichsal elfogadjuk azt, hogy az 1402. évi Pozsonyi gyűlekezet országgyűlés volt, akkor utalhatunk rá, hogy Pozsony és Sopron város ezen képviselve volt. 1405-ből van azután olyan adat, a melyből következtetni lehet, hogy innentől fogva a városok országrendiséget élveztek. Zsigmond király 1405. évi decretum minusának (1-ső) bevezetésében ugyanis elmondja, hogy ezen országgyűlés főleg némely városnak, a biztonság kedvéért köfállal való körülvétele és némely szabad községnek városi rangra való emelése végett hivatott össze. Ezen országgyűlés elemei között a királyi városok, mezővárosok és szabad községek követei is szerepelnek. Tény azonkívül az is, hogy ezen decretum minusban foglalt országgyűlési határozatok legnagyobbbrészt városi ügyekre vonatkoznak, a miből következtetni lehet, hogy ezen országgyűlés tanácskozásain egyáltalában részt vettek már a városok követei és hogy nem pusztán a városoknak megerősítése; falakkal való körülvételének kérdésében hallgattattak meg, mint a mire a Katona által egész terjedelmében (IV. 11. 661.), Kovachich által kivonatossan közölt privilegiumból következtetni lehetne. 1405—1445-ig nem igen látjuk nyomát annak, hogy a városok az országgyűléseken jelen lettek volna. Ebből arra lehet következtetni, hogy kellett bizonyos idő ahhoz, míg ezen idegenszerű új elemet a nemesség mint vele az országgyűlésen döntő tényezőt elismerte. Az 1445. évi országrendi első törvény, posthumus László kiskorúsága alatt, («Regnicolarum constitio prima sub minoritate Ladislai posthumi») említi ismét a városok követeit, «civitatuses». 1446-ból pedig, a székesfehérvári országgyűlésre szóló városi meghívólevélről van tudomásunk. A városok eleinte az országgyűlésen csekélyebb számban voltak képviselve, csak a tárnoki városok: Buda, Pest, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Bártfa, Eperjes szerepel-

nek ott. Az 1514. évi III. t. cz.-ben azonban még előfordulnak Ó-Buda, Esztergom, Székesfehérvár, Lőcse, Szakolcza, Szeben és Szeged városok is.

A városok részére kiadott országgyűlési meghívólevelek a városokhoz mint testületekhez voltak intézve, a város bírójához, az esküdtekhez, a polgárokhoz, az egész városi közönséghez. Oly felhívással adattak ki ezek, hogy a város saját polgárai közül egyet vagy többet küldjön az országgyűlésre. 1452-ben előfordult Kassán, hogy úgy a magistratus, mint a városi közönség külön-külön küldötték követeket az országgyűlésre. Rendesen azonban csak úgy szólottak a meghívók, hogy az előkelőbbek sorából küldendő egy-két követ és pedig teljes meghatalmazással «pleno mandato». A követek azután oly módon képviselik a várost, mint a szt. Korona alá tartozó nemesi birtokot, illetve mint azoknak közösségét, kik ezen területen a polgári jogokat élvezik. A városi polgároknak az országgyűlésen egyenként megjelenniök nem volt szabad. Azért az ő kiküldöttjük ezen szempontból nem is megy olyan számba, mint a vármegyék electusa, hanem a jelzett szempontból tényleges követ volt, olyan t. i., mint a milyeneket a megyék később küldöttek. Az egyes városok követeinek száma nem volt egyenlő. Előfordul hogy kettőt vagy négyet küldenek az egyes városok. Sokszor a városnak vagyoni viszonyai voltak döntők, vajjon hány követet küld.

Az országgyűlés egyéb elemeihez tartoztak a *szepesti szászok* is. A meghívó a szász közönséghez, illetve az egyes «hét szék»-hez volt intézve, oly felszólítással, hogy követeiket teljes meghatalmazással küldjék az országgyűlésre. A követeknek száma négy vagy több volt.

Szerepeltek az országgyűléseken a *székelyek* is. A székely követeknek száma sem volt határozottan megállapítva. Felhívja a királyi meghívó a székelyeket, hogy három-négy meghatalmazottat «quatuor aut tres personas de medio eorum cum plenaria auctoritate tractandi ac concludendi» küldjenek az országgyűlésre.

Az országgyűlésnek helye nem volt meghatározva. Legtöbbször a Rákoson tartották meg azt. Voltak azonban máshol is országgyűlések, így Szegeden, Temesváron, Budán, Tolnán, Pozsonyban. A mohácsi vészig a szabad ég alatt tartják meg a gyűléseket.

Rendszeres tárgyalási módot ezen, a szabad ég alatt tartott gyűléseken nem kell keresnünk. Jellemzi a tárgyalások mikéntjét

Róbert Károlynak ama kijelentése, hogy ő a «lármás» országgyűléseket határozathozatalra alkalmasoknak nem tartja.

Bizonyos rendszertelenség uralkodott a királyi tanácsnak előkészítő tanácskozásain is, a hol a királyi propositiókat tárgyalták.

Az 1495. évi XXV. t.-cz. igyekezett ezen előkészítő tanácskozásoknak menetjét szabályozni. A Rákoson megtartott országgyűlések alkalmával sátrak voltak felállítva, a melyekbe az ország bárói egyes más országgyűlési elemekkel való szűkebb tanácskozás végett vissza szoktak vonulni, hogy ezeket saját véleményük helyességéről meggyőzzék. Ilykép történt ez pld. 1446-ban a városi követekkel. A határozatok körül különben az előkelőknek volt döntő sulyuk a «pars sanior»-nak. A határozatokat közfelkiáltással hozták meg. Így történt a dolog pld. Hunyady Jánosnak kormányzóvá, Mátyásnak királylyá való megválasztása alkalmával. Midőn már a városokban tartották meg az országgyűléseket, akkor az országgyűlési tagoknak lakásáról is kellett gondoskodni. A város köteles volt az országgyűlés tagjainak lakást adni. Az egyházi főurak lakásai iránt többször maga a király intézkedett. A többieknek lakásáról a főlovászmester, illetve a lovászmesterek gondoskodtak. Ezek mellett működtek a lakáskiosztók, «distributores hospitiorum». Ezek azután érintkezésbe bocsátkoztak a város magistratusával és ez osztotta ki a lakásokat. A király által az országnagyok részére előre kijelölt házak azonban a distribúcióba bele nem vonhatók. A városokban sem tartották az országgyűléseket eleinte zárt helyen, a nagy termek nem voltak bőviben és így a tömegesség okozta azt, hogy az országgyűlések itt is eleinte szabad ég alatt tartattak meg.

V. FEJEZET.

A rendi szervezet.

1. §. A nemesi rend.

A mult korszak végén bekövetkezett változások átnyulnak a jelen korszakba is. A nemesség, ha jogi egysége nem is bomlott fel, politikai suly tekintetében bizonyos árnyalatokra szakadt, melyeknek alapjait a terjedelmes birtok, az előkelő tisztségeknek

viselése, sőt azoknak némelyikénél örökletes volta és a közhatalomban való részesedésnek mértéke képezték.

A jogi egység a nemesek sorában megmaradt, mert az adományrendszer kevés kivétellel minden ingatlanra fentartotta a jus regiumot és ha a XIII. században, az aranybullát követő korszakban láthatni is azon törekvést, hogy a nemesség a fokozatosan elnyert szabadrendelkezési jog folytán a jus regiumot háttérbe szorítsa, — azon elv, hogy a nemesek mindnyájan, legyenek azok főnemesek vagy bárcsak köznemesek is, közvetlenül a királyi hatalom alá tartoznak, nem pedig más valakinek a hatalma által közvetve, — változatlanul megmaradt. Más szóval a nemesség és a királyi hatalom között nálunk ép úgy mint Angliában a kapcsolat közvetlennek maradt meg, nem keletkeztek közvetített kapcsolatok, nem képződött tehát hűbériség. Ebben rejlik nemességünknek jogi egysége. A királyi hatalom és a nemesség között fennálló közvetlenség, mely a nemességnek jogi egységét eredményezte, — összefügg a királyi adományrendszerrel. Ha azon kapcsolatok, melyek a nemességet az ingatlannal és a királyi hatalommal közvetlenül összefűzik, közvetlenségükben részben megszűnnek, a nemességnek általános egysége is veszélyeztetve lehet. Azon ut, a melyen a királyi hatalom saját érdekében, de a nemesség érdekében is az ingatlanoknak közvetlen kapcsolattal a királyi hatalomhoz való fűzése érdekében eljár, vezetett az ösiséghez. A politikai egység azonban, ennek dacára helyreállítva nem lett, sőt a köznemességnek a főnemességgel szemben, a mint azt különösen a központi igazgatásnál, az országgyűléseknél kimutattuk, folytonosan kellett küzdenie azon helyért, mely őt az alkotmányban megillette.

És ezen fejlődés elűt a nyugatitól. A nyugaton jelen korszakunkban a hűbériség mint rendszer már bomladozó félben van. A hűbériség a szakadozottság és a fölé és alárendeltségi láncolatoknak és az ezekből keletkezett rendi elkülönítéseknek a rendszere. A hűbériség virágzásának korszakában ennek hatása hozzánk is eljutott. Ez okozta a nemesség politikai egységének megbontását. Az ösiség megakasztotta ugyan a jogegységnek szétmállását, de a nyugatról adott lökés a politikai egység rovására tovább is hatott, akkor is még, midőn a nyugaton a hűbériség szünedezésével a nemesség keretén belül keletkezett különbségek szünedeztek és a nemességnek politikai egysége ott már mindinkább

megszilárdult. A hűbériségnek érintett hatása hozzánk aránylag később jutván el, az innen származó társadalmi hullámozás tovább folyik az egész korszakon át és eredményezte a főnemességnek és a köznemességnek egymástól való eltávolodását, melynek végeredménye tulajdonképpen a rendi országgyűlésekben jut a XVI-ik, illetve a XVII-ik században gyakorlatilag kifejezésre. Korszakunkban tehát a nyugaton a nemesség keretén belül keletkezett különbségek elsimulnak, nálunk pedig mindegyre nagyobbodnak. A politikai különválásnak már fent említett egyes alapjai, kapcsolatban a nemesség jogi egységével, eredményezték a nemességnek politikai kettéválását, a *főnemességre* és a *köznemességre* és eredményezték azt, hogy nem keletkezett *főuraság* és *köznemesség*. Minthogy ugyanis nálunk nem fejlődtek ki területi uralmak, ezt pedig a nemességnek jogi egysége akadályozta meg, a nemesek közül a legelőkelőbbek *főnemesekké* és *nem főurakká* lettek. A főnemesség fogalma pedig a fenti alapokon alapuló különbségekből eredt, de a jogegységnek hűbérellenes azon hatásából is, hogy a közhatalom épségben tartásával az előkelőség azon mérvben nagyobbodott, a mely mérvben valamely nemes ebben részt vett, de nem annak destruktív elsajátításából. A nemesség keretén belül keletkezett árnyalatok alapjait illetőleg a következők jegyzendők meg.

Az ingatlan vagyonnak különbözősége már az aranybulla idejében éreztette a maga hatását. Ezért tiltotta meg a decretum XVI. cikke egész vármegyéknek eladományozását. II. András után azonban a terjedelmes birtokadományozások egymást érték. Különösen a szabad rendelkezés bekövetkezése után történtek bőséges elidegenítések kegyes és egyházi célokra. Az ingatlan vagyon terén ilyképpen keletkezett aránytalanságok egyrészt a nemesség egy részének elszegényedését okozták, másrészt veszélyeztetve volt a nemesi köteleességeknek aránylagos általánossága, tehát a királyi hatalomnak érvényesülése is.

Ilyen állapotokat talált elő Róbert Károly. Fáradozása a szentszékekkel együtt a most érintett régi aristokratia megtörésére irányult. Természetes azonban, hogy e mellett arra is törekedett, hogy maga is teremtsen olyan vezető, az állami életben a királyi hatalom érdekeit képviselő újabb elemet, mely az előbbi hatalmasok befolyását ellensúlyozza. Ilyképpen keletkezett az aristokrátiának egyik újabb eleme, mely ugyan a királyi hatalom megerősítésére

egyik részben alkalmas volt, de nem volt még elérve azon bajoknak gyökeres orvoslása, melyek a ingatlanoknak aránytalan megoszlása és a szabad rendelkezés elvének hatályban volta folytán számtalan visszasságok forrásaiként szerepeltek.

Ezen visszasságok folytán keletkezett bajoknak tovább fejlődését Nagy Lajos király 1351. évi u. n. ősiségi törvényével akasztotta meg. A midőn II. András aranybulláját megerősítette a király, a nemesek ingatlanjaira vonatkozó szabad rendelkezési jogot, az aranybulla 4-ik pontját nemcsak hogy nem erősítette meg, hanem egyenesen betiltotta, hogy a nemesek ingatlanjaik fölött szabadon rendelkezzenek azon hozzáadással, hogy az ingatlanok a nemesnek elhalálozása után mindig annak legközelebbi rokonaira szálljanak. Visszaállította tehát az ősiségi törvény az ingatlanoknak viszonyát a királyhoz, illetve a szt. Koronához, visszaállította az aranybulla után megbontott családi elvet, helyreállított ismét az összes ingatlanokkal szemben a háramlás, a jus regium, a területi fötulajdonjog, helyreállított a családnak az ingatlanhoz való kapcsolata, de belterjesebben mint az ágisággal, a menyiben az átháramlásnál már most nemcsak az utolsó birtokostól, hanem az első szerzőtől való leszármazás döntött. A családi elv, a családnak joga az ingatlanra tehát már most nem volt részleges, az osztály megejtése nem szüntette meg a háramlást, hanem általános, a család összes tagjaira, tehát az összes oldalági rokonokra is kiterjedő szükség-szerű örökösödést állapított meg, a mely örökösödsre vonatkozó jog az első szerzőtől, tehát az őstől való leszármazás volt csak bizonyítandó, a mi után nyerte is el az egész intézmény az *«ősiség»*-féle elnevezést. Az ősiség által biztosítva volt tehát az ingatlan, az egész család részére. De korlátot is szabott az ősiség azon veszélynek, mely a szabad rendelkezés idejében a nemesi család tagjait a teljes elszegényedés alakjában fenyegette.

A mint Hajnik találóan mondja, az ősiség nem más, mint a hűbéri rendszernek magyar alkalmazása és hazai alakban való átfejlesztése. Eredetére nézve ezen ide alkalmazott és sajátlagosan nemzeti irányban tovább fejlesztett rendszer nem más, mint a háromféle európai hűbéri örökösödési rendszerek közül a *lombard* hűbéri örökösödés. Alkalmaztatott pedig ez a magyar nemesség jogegységének fentartásával, hűbéri alköteleknek kizárásával, a királyi hatalomnak minden nemesre egyenlően és közvetlen érvényesülésével, egy szó-

val a *királyi adományrendszernek* kiegyenlítő hatásával. A fennállott volt szabad rendelkezés folytán keletkezett szertelen ingatlan-fluctuáció ezáltal véget ért. Természetes azonban, hogy a máris bekövetkezett óriási vagyonskülönbségek, mint tényleges állapotok, a szerzett jogok sérelme nélkül nem voltak megszüntethetők. Megmaradt a terjedelmes ingatlanok birtokosainak vagyoni túlsúlya, megmaradt az ennek folytán keletkezett tekintély, befolyás, az avval kapcsolatos, főhivatalok viselésére vonatkozó előny, az udvarral és az állami élettel való állandó összefüggés, a királyi tanácsban és a hadvezetésben való részvétel — tehát az állami ügyeknek intézésére vonatkozó elsőség — a baronátus, a zászlós uri minőség — tehát politikai elsőség, a többi kisebb terjedelmű ingatlanokkal rendelkező nemességgel szemben. A nagyobb jogok azonban igen természetesen nagyobb köteleességekkel is jártak és éppen ezen nagyobb jogok voltak következményei annak, hogy a nagyobb köteleességek teljesíthetők voltak.

A nemesség körében keletkezett árnyalatoknak további alapját képezte a főbb hivataloknak, méltóságoknak viselése.

A hivatalos állások előkelősége már a mult korszakban különböztette meg azok viselőit a többi nemesektől.

Ezen megkülönböztetésbe belejátszott a királyság kezdete óta a keresztény egyháznak tekintélye, vezető szerepe is. Eredménye ennek az egyházi és világi főnemesek közötti megkülönböztetés. Az egyház a maga hierarchikus szervezetével az alkotmányban is nyomatékosan jutott érvényre. Az érsekek és püspökök, az apátok és prépostok nem csak az egyházi hierarchiában szerepeltek legelső helyen, hanem érvényesültek az alkotmányban is és itt nemcsak gazdag földbirtokuknál, hanem egyuttal legmagasabb egyházi hivatalaiknál fogva is belejutván az állami legelső főméltóságokba, még a világi főnemesek elé is kerültek. Az egyház és az állam között fennálló kapcsolatnak bensősége külsőleg azáltal is érvényesült, hogy az egyházi főnemesekből került ki a királyi tanács tagjainak egyrésze, másrészt egyes főméltóságok állandóan egyes egyházi főnemesek személyével kapcsolattak össze. A most érintett kapcsolatnak szoros volta kitűnik még abból is, hogy a koronázási cselekmény körül bekövetkezett változás, annak átalakulása, éppen-séggel nem szorította ki abból az egyháznak tevékenységét, hanem azt fentartotta, sőt a koronázási cselekménynek végrehajtóját, az

esztergomi érseket, — éppen azért mert ő innentől már nem pusztán egyháziilag koronáz, hanem *kifejezetten*, legelső sorban *közjogilag* is, — ezen minőségében, tehát a közjog szempontjából, a főnemések csoportjában legelső helyre tette.

A terjedelmes ingatlan, a tizedre való jog, a közjogi állásokhoz való közeli kapcsolatokon kívül az ingatlannal járó tetemes köteleességek, a melyek a honvédelemben való tevékeny részvételben, — mely még a hadvezetőségig is fokozódhatott — és a nagyszámu banderiumok kiállításában nyilvánult meg: olyan körülmények voltak, a melyek a főpapságnak a főnemések között a legelső helyet biztosították.

Az egyházi hierarchiával kapcsolatos közjogi előkelőség teremtette meg tehát az egyházi főnemességet.

A közjogi előkelőség pedig, mely az országos főméltóságoknak és a királyi és a királyné udvarában viselt előkelő tisztségeknek viselésében és a királyi tanács tagságában jutott kifejezésre, létesítették a világi főnemességet, mely a birtokaristokratia mellett, sőt legtöbbszörre ugyanezen alapokon is, a hivatali főnemességet képviselte.

Az előrebocsájtottakból is láthatni, vajjon milyen viszonyban volt a nemesség a közhatalommal szemben.

A szent koronáról keletkezett felfogás minden nemes embert a szent korona tagjaként ismerte el. Ezen tagság, mely a nemesi ingatlannak, melynek gyökere szintén a szent korona, a nemzet tagjainak a közügyekben való részvételével állott a legszorosabb kapcsolatban. A szent koronához való viszony egyenlővé tette ugyan a nemességet jogi szempontból, de a közügyekben való részvételnek mérve, a kiválóság alapjául szolgáló egyéb már tárgyalt különböző alapokkal együtt, különbséget létesített közöttük.

És éppen a szent koronával való egyenlő jogi kapcsolat idézte elő azt, hogy nálunk a *közhatalomban való részesedésnek foka* lett a többi alapok mellett kifejezője az előkelőségnek és nem úgy mint a nyugaton, a felségjogok közhatalmi egységét szétmálasztó területiség, ezen jogoknak a központi hatalomtól való elragadása — a területi souverainitás — a miért is nem képződött nálunk főuraság, hanem csak főnemesség.

A főnemesség fogalma tehát nemcsak az országos és udvari főméltóságok viseléséhez fűződött, hanem megnyilatkozott ezek

által, vagy a közügyekben egyébként érvényesülő tevékenység mértékében is. Ezen megkülönböztetés vezetett idővel, a jelen korszaknak végén is már a királyi tanácsnak megkülönböztetileg érvényesülő befolyásával, az egységes országgyűlésnek két alkotó elemre való szétoszlására, vezetett a születésbeli főnemesség kifejlődésére, melynek gyökerei a királyi tanácsban keresendőek — a baronatusban — majd pedig a nemességnek az országgyűlésen való fejenkénti megjelenési jogának megszűnése után, a személyes meghívásoknak, a jelen korszakbeli és megértelmezett főnemések részére való korlátozásához és ezen meghívásoknak illetve ezek hatályának egyes családokra nézve történt állandósításához.

A főnemések és köznemések közötti megkülönböztetésnek most tárgyalt alapjain kívül megemlítendő még, hogy a korszak vége felé előfordulnak a külföld példájára szórványosan főnemesi (bároi) örökletes címadohányozások is, a melyek azonban csak előhírnökei voltak a következő korszakban nálunk is állandókká lett rangemeléseknek, a mely későbbi rangemelésekkel kapcsolatos elnevezések jelentősége jelen korszakunk alkotmányfejlődésében használt elnevezések jelentőségével nem azonos. A «bárá» és «gróf» féle megjelölésnek ugyanis nálunk más értelme volt, mint a nyugaton. Talaja ezen két méltóság keletkezésének, viszonyuk a közhatalomhoz éppen ellenkező.

A nyugaton a báróságnak eredete a szabadság és függetlenségben keresendő. Az őállamszervezetben a szabad embert nevezték el bárónak. A fél szabad állapot megjelölésénél a «bárá» szó határozó volt. A «barschalk» volt a fél szabad. A bárá-féle megjelölés, mint a szabad ember elnevezése a conservatív Angliában még a tulajdonképpen középkorban is szerepelt. A Frank-korszak végén a rendi szervezet még főleg a szabadság mértékével függött össze, úgy hogy a máris mutatkozó hivatali és birtokbefolyások mellett a szabadság fokozata határozta meg azt, vajjon valaki a «teljes», a «közép» vagy «alsóbb szabadok» (Hochfrei, Mittelfrei, Minderfrei) sorába tartozik-e?

És a hűbéri befolyás következtében keletkezett függőségi viszony, mely a szabadság teljességét legalább bizonyos irányban, a lánczolatossághoz és alárendeltség tekintetében korlátozta, alkalmat adott a Frank-korszak végén még a főnemesség keretén belül is olyan megkülönböztetésre, a mely ismét a szabadság mérvével

függött össze és ezen megkülönböztetés vezetett a nyugati, középkori báróság fogalmához, a birodalmi szabadurasághoz, a Reichsfreiherr rendi állásához. A Reichsfreiherrja szabadsággal azért van szorosabb kapcsolatban, mert ő nem függ semmi fölöttes hűbértől és pedig azért nem, mert ő olyan nemes, a ki egyáltalában nincsen hűbéri viszonyban. Ő olyan szabad ember, a ki régi középfoku szabadságát (*mediocris, Mittelfrei*) előbbeni közvetlen kapcsolatával a királyi hatalommal, illetve a birodalommal fenntartotta, kinek nincsen hűbéri ingatlanja (*feudum*), hanem csak ősi foglalási ingatlanja (*allodium*), a ki nem tesz le hűbéri esküt (*homagium*-ot), hanem csupán az állampolgári hűségre van kötelezve (*fides*). A nyugati Freiherr, báró nem hivatali állása után kerül az előkelők sorába, hanem megkülönböztetett szabadságánál fogva, mely nem hűbéri, hanem szabad-allod birtokán és birodalmi közvetlenségén nyugszik akkor, a midőn a nyugaton a XI-ik századtól fogva a nemesség születési nemességgé lesz és a báróság fogalma is az átörökléssel jut lassan kapcsolatba.

Nálunk azonban a «báróság» egyenesen a hivatallal függ össze. Az előkelőséggel, melyet az előkelő királyi, tehát udvari és országos hivatalnak viselése juttat. Ilyen értelemben véve tehát nálunk a Comes (pld. *curialis major*, vagy a főispán) is báró. Az előző korszak okleveleiben is előforduló «*Praelati et Barones*» alatt tehát a főpapokat és udvari, illetve országos főhivatalnokokat kell érteni, az utóbbiakhoz számítván mindazokat, a kik jogosítva vannak a királyi tanácsban való részvétel okából a királyi udvarban megjelenni, a kik hivatalos állásuknál fogva a királyi oklevelek kiállítása körül részt vesznek, a kik a királyi rendelkezések, ügyletek körül eljárnak, a kiknek később a királyi rendelkezések körül intéző részük van és a kik eleinte mint tanúk, mint fogantató közegek, később mint a királyi rendelkezéssel hasonló jelentőségű intéző szervek a királyi tanácsban megállapított igazgatási, törvénykezési és bizonyos időben törvényhozói functiókat végeznek, vagy a kik ilyen tevékenységre fel vannak jogosítva. Innen magyarázható az, hogy a királyi oklevelekben a királyi rendelkezés olyanak van megjelölve, a mely a praelatusok és bárókkal együtt történt meg, innen érthető az, hogy a királyi oklevelek záradékában a praelatusok és bárók, a kik hivatalos állás tekintetében különbözők voltak, részint névleg fel is vannak sorolva, legelső

sorban pedig a királyi kancellár vagy vicekancellár, mint az okmányoknak kiadója van neve szerint megjelölve. A magyar báróság eredete tehát a királyi udvarban összpontosult országos kormányban, a királyi tanácsban keresendő, a bárók közötti különbség pedig azon mérték különbözőségében rejlik, a milyen különbség volt az egyes főhivatalnokok udvari és országos működésében. Innen származott a Werbőczy által is említett különbség a *valódi* (*veri, ex officio, naturales*) és a *czimzetes* (*solo nomine*) bárók között, továbbá azon különbség is, a mely a barones banderiat et nec banderiat között fennállott, mely különbség a hadi terhekben és jogokban való részesedés mérvében rejlik, abban t. i. hogy voltak bárók, a kik képesek voltak olyan létszámmal bíró csapatot kiállítani, melynek létszámához kötve volt ennek önálló, saját zászló alatti vezetése (barones banderiat) vagy pedig nem voltak képesek ilyen csapatot kiállítani (barones banderia non habentes). Az utóbbiak tehát más (hivatali) minőségük szerint bárók ugyan, de hadi szempontból nem azok.

A mi a grófi állást illeti, eléggé ismeretes az, hogy a nyugaton a gróf — Gráf — alatt előkelő hivatalnokot kell érteni, a ki utódja az ösgermán szervezeti Fürstnek, a kinek utódja bírói ténykedésben a Thunginus. Ismeretes, hogy a gráfi állásnak jelentősége eleinte inkább hadi és csak idővel egyesülnek evvel a közigazgatási és bírói teendők, a midőn a Gráf a Gau élére kerül. Midőn a Gráf hivatalos állását örökletessé változtatja át, azt idővel a hűbériség befolyása folytán a területiséggel kapcsolta össze. Ezen hivatalos grófságból keletkezett azután átöröklés útján a grófság, mint rendi állás. Utaltunk rá, hogy a Comes Európaszerte eredetileg olyan hivatalnok, kinek teendője főleg gazdasági jellegű.

Ilyennek voltak kezdetben a mi Comeseink is. Az udvari Comesek, a nádor, az országbíró, a várak illetve vármegyék élén álló Comesek, a főispánok. Egyes Comeseknél — különösen a most említetteknel — hivatalos állásuknak gazdasági oldala azonban lassanként háttérbe szorul és szereplésük immár csak az udvari illetve országos és vidéki bírói és közigazgatási teendők végzésében jut kifejezésre. Az egyes főurak, pld. praelatusoknak még ezen korszakban is szereplő Comesei, a kik mint intézők, gazdasági kezelők és evvel kapcsolatban mint bírák is működnek, jelentőség tekintetében a többi Comesek mögé kerülnek. Nálunk azonban

a most első helyen említett Comesek állásukat át nem öröklék, össze nem kapcsolják területekkel és így az örökletes grófságnak gyökerei nálunk nem is a hivatalnoki állásu Comesekben keresendő. Mert a Comes sajátlagos hivatalnoki minőségében (pld. a Comes curialis major, később nádor) nálunk tulajdonképpen báró. Bárók alatt értetvén az összes világi főnemesek, a királyi tanácsban való részvételük alapján.

Az örökös grófság nálunk ép úgy, mint a nyugaton, a báróság fokozottabb szabadság fogalmával van kapcsolatban. A fokozottabb szabadság alatt pedig tulajdonképpen a fokozottabb függetlenség értendő. A függőséget az «egy és ugyanazon» nemesiség keretén belül, természetesen csupán igen finom árnyalatok által különböztethetik meg a teljes fokozottabb függetlenségtől. A függetlenség teljessége közhatalmi jellegű királyságban pusztán olyan közvetlenségben keresendő, a melylyel szemben nem a hűbéri függőség áll, hanem csupán a királyi hatalom alatt álló állami hivatali szervek, hivatali hatáskörének teljességéből való függőség. Ilyen szabadságot, ilyen értelmű függetlenséget élveztek nálunk a *szabad ispánok*, szabad grófok; comites liberi. S a mint a szabad ispánság, mint valóságos rendi állás kifejlődött volt, a későbbi századokban, az ujkorban ezen szabad főnemesi állás külön méltósággá lett a czimben, mert a későbbi korszakban királyaink a nyugati befolyás alapján is, de a most jelzett hazai intézményt is alapul véve, a szabad ispánság mintájára a szabad bárói czimet is ajándékozták (pld. liber baro in Stompfa et Detrekeo st.).

A szabad grófság intézménye okmányainkban visszanyulik az Árpád-korszakba. Azon okmányok azonban, melyek ezekről szólnak, nem hitelesek. Az egész intézmény, véleményünk szerint szintén nyugati befolyásra, a hűbériségre vezetendő vissza. S mert a hűbériség nálunk intézmény nem volt, a hatás eleinte nálunk csak tényleges és nem jogi alapokból indult. Az élet által létesített tények sokszor jogi szentesítést is kapnak. Annyival is könnyebb volt ez a jelen esetben, mert a szabad grófságnak lényege, annak személyi oldala a hazai viszonyokban is meg volt. Értjük a szabad ispánnak közvetlenül a királyi hatalom alá való rendelkezését. Meg volt ez mindazon főnemeseknél, báróknál, a kik különös királyi privilegium alapján csupán a királyi legszemélyesebb birói hata-

lom alá tartoztak. Ezt a meglévő előjogot pusztán jogrendünkben szintén ismeretes, egyéb földesuri, illetve immunitásos jogokkal kellett szorosabb kapcsolatba hozni, az illető főnemest *kifejezetten* minden más, a nemes emberre nézve kifejlődött vidéki hivatalnoki hatalom alól kivenni, ezeket privilegiumba kellett foglalni és meg volt a szabad ispánság jogi kialakulása.

A mint ismeretes, a hűbériség hatásai nálunk az Anjouk uralkodása alatt lépnek fel közvetlenebbül. A földesuri hatalom ekkor fejlődik ki a maga teljességében, az immunitások ekkor jegeződnek ki leginkább. S a mint a vármegye kifejlődése a nemesség zömét bizonyos irányban a vidéki közigazgatási és birói hivatalnoki szervezettel hozta kapcsolatba, természetesen, hogy a hatalmas főnemesek, a királyi udvarral való kapcsolatuk folytán is sokszor arra törekedtek, hogy függetlenségük a vidéki közigazgatási szervekkel szemben megmaradjon. Annak a hatalmas főnemesnek, kinek intező szerepe volt a közhatalom gyakorlásának legfelsőbb központi szervezetében, kevésbé a vármegye volt közeleti működésének középpontja, mint inkább a királyi udvar, törekvése is az volt tehát, hogy közvetlensége a vármegyének dacára is megmaradjon. A főnemesek ezen törekvésének támpontja jogilag meg volt azon sarkalatos nemesi előjogban is, hogy minden nemes ember tulajdonképpen csak a király hatalmának van alávetve. De kedvezett ezen törekvésnek maga az élet is, egyrészt azon tény által, hogy a XIV. század elején bekövetkezett trónviszályok elősegítették a főnemeseknek főuraságát, ép úgy, mint Franciaországban a hűbéri korszak elején, — természetesen nem olyan mélyreható destructiv eredményekkel, mint ott — másrészt a Róbert Károly által újra létesített udvari aristokráciából új életre kelt királyi tanács. Elősegítette ezen törekvéseket a királyi tanács, különösen azon tulajdonságánál fogva, hogy az a királyi hatalommal egyenlő, azt korlátozó tényező volt, a mely súlypontját képezte az országgyűléseknek, sőt azokat sokszor helyettesítette és a mely az országgyűléseknek két házra való szakadását eredményezte, de a mely a külön, legalább előkészítő tanácskozások alakjában már a jelen korszakban is a vármegyétől külön álló életet élt.

Mindezen körülmények hatottak rá, hogy egyes, hatalmas főnemesek eleinte jogi forma nélkül teremtették meg maguknak azon viszonyokat, melyek együttevén a szabad ispánság fogalmá-

nak feleltek meg és hogy ezután arra törekedtek, hogy ezen viszonyoknak jogi alapot is szerezzenek, sőt még arra is találhatni példát, hogy a szabad ispánság jogi formáját sokkal régebbi eredetűnek igyekeztek feltüntetni és költött oklevelek átiratásával, tehát helytelen uton — az ő véleményük szerint kellő hatálylyal — szereztek azt meg.

Igy állott a dolog pld. a Blagay és a Frangepánok szabad grófságával. A Blagayak a goriczai nemzetségből származtak és II. Andrástól (1218.) meg IV. Bélától (1241.) kaptak szabad ispánságot. A Blagayak a XVI-ik században Krajnába származtak el. Fent hivatkozott szabad grófságukra vonatkozó okleveleik azonban Thallóczy Lajos fejtegetései szerint hamisítványok. Ép ez áll a Frangepánok szabad grófságára is, kiknek ide vonatkozó okmányaik a XVI-ik században készültek.

A Blagayak, de különösen a Frangepánok hatalmas családok voltak, a kik akkor, midőn szabad grófságukról szóló okleveleik készültek, bizonyosan élvezetében voltak már azon jogoknak, a melyek a szabad grófság fogalmát felölelték.

A Bazini és Szentgyörgyi grófok a Hunt-Pázmán törzsből származó, már a XIV-ik században hatalmas főnemesei voltak, a kik akkor midőn Frigyes császár, mint névleges magyar királytól 1459-ben a szabad grófságot avval kapták meg, hogy ők az összes főnemesei elé helyeztetnek, a hatalom és tekintélynek igen nagy fokán állottak. Maga a szabad ispánság azonban névleg ezen okmányban sincs felemlítve. Sokan ezért a Szentgyörgyieknek grófságát német grófságnak is tartják. A szabad grófságnak ilyeszerű elnevezésével különben is csak a XIV-ik századtól fogva találkozunk, midőn Róbert Károly 1325-ben Ricolph mestert nagy hadi érdemei folytán ajándékozta meg a szabad ispánsággal. Ilyen szabad grófsági családok voltak még a Zápolyák is, kik a Frangepánok és a Szentgyörgyi és Bazini grófok mellett, mint szepesi grófok, és az Ujlakyak, kik mint herczegek (Ujlaky Lőrincz, mint Ujlaky Miklós boszniai király fia, királyi herczeg volt, a Szerémség nem magyar herczegséget, legfeljebb szabad grófságot biztosított) szerepelnek az 1492. évi XXI. és az 1498. évi XXII. t.-cz.-ben.

A szabad grófságnak lényege az, hogy egy bizonyos terület, (comitatus) a vármegye területéből kivétetik és közvetlenül örökösen a szabad grófnak hatósága alá rendeltetik, a ki meg maga közvet-

lenül a király főhatósága alá kerül. Ez utóbbi körülmény, különösen a bírósági exemtóban nyilvánul meg. A területnek exemtója pedig abból áll, hogy a szabad grófság területén, tehát a «comitatus»-ban megyegyűlések, congregációk nem tarthatók. Legtiszább képet nyújt ezekre nézve a Hunyadi János kormányzó és utódainak szabad grófságáról szóló, V. László-féle 1453. évi kiváltáslevelél. Besztercze város és annak környéke képezi a szabad grófság területét. Ez «Districtus et Comitatus perpetuus»-nak mondatik.

Ezen szabad grófsággal járt az önálló banderium saját zászló alatti vezetésének a joga és (1498. XXII. t.) az egyházi kegyuri jog, a vörös pecsétviaszk használatának joga. A Hunyadiak családi czimere meg lett bővítve. A szabad grófsággal jár rendszeren a földesuri bíráskodásnak legmagasabb foka, a ius patibuli, a pallos jog. De ez nem okvetlenül járulékosan, hanem külön privilegiális rendelkezés folytán.

Az alsóbb foku földesuri bírói jogokat a szabad gróf ugyis már mint földesur gyakorolta. A vérhatalomról a Szentgyörgyi és Bazini grófoknak meg Hunyadi Jánosnak szabad gróffokká történt kinevezetésük alkalmával szó nem volt még; a régi hamis, Árpád korabeli 1218. évi goriczai (Blagay)-féle okmányban sincsen benne a ius patibuli adományozása, az csak a Béla-féle 1241. évi oklevélbe van belevéve. Ha ezen okmányokra nem is lehet mint olyanokra hivatkozni, mint a melyek a vonatkozó családoknak szabad grófsági jogczimét igazolják, a hamisítás idejének felfogására nézve azonban mégis mérvadók, a mennyiben azon nézetet tükröztetik vissza, hogy a ius patibuli nem tartozik járulékosan mint jogosítvány a szabad grófság jogkörébe, hanem hogy az a szabad grófság adományozásának daczára, külön királyi adományt tételez fel.

Tény az, hogy a Szentgyörgyi és Bazini grófok Nagy Lajostól még 1363-ban és pedig csak egyik ingatlanjuk területére (Csütörtök) való hatálylyal (tehát a Frigyes-féle 1459. évi adomány előtt) kapják meg a ius gladii.

Természetes dolog azonban, hogy valószínűleg nem létezett szabad gróf, a ki a ius patibulit akár már mint földesur szabad gróffá történt kinevezetése előtt, vagy azután nem nyerte volna el. Hiszen az immunitásos jogok csúcspontját jelezte ezen jog és így

teljesen érthető, hogy a *ius patibuli* lassanként a szabad grófsággal járó jogként tekintetett, mert tényleg bírta is azt minden szabad gróf. (V. ö. a későbbi korszakra nézve az 1655. évi XXXVIII. t.-cz. 3. §-át.)

Mindezekből látható, hogy a szabad grófság képviselte nálunk a külföldi báróságot olyképpen, hogy ez nem állhatott szemben a hűbéri területiséggel, mert ez nálunk nem volt, hanem csak a vidéki hivatali szervezettel és a királyi közvetlenségnél fogva maga sem válhatott területi uralommá ép oly kevéssé, mint az angolszász Thanség, melyhez szintén hasonló, mert a Than mint földesur is közvetlenül a király alá tartozott, de királyi megbízás alapján saját területén királyi hivatali jogokat a Schireffel mellérendelten gyakorolt.

A herceg-féle czimmel is találkozunk ezen korszakban. A herceg-féle elnevezés az Árpád-korszakból, mint a királyi család fitagjait illető megjelölés került át ezen korszakba. Mátyás király fiát, Corvin Jánost szlavon herceggé nevezte ki. Utóhangja ez az Árpád-kori királyi családi ducatusoknak, továbbá átvitele a törvényes származású királyfiak címének a törvénytelen ágyból származó királyfira, végre kifejezése azon általános, ezen korszakban észlelhető szokásnak, hogy mindazon bárókat, a kiket területi hatalom illet meg, tehát a bánokat, a hűbéri tartományok fejeit stb. princeps-féle elnevezéssel illették (Telekinél).

Külön hercegi czimnek adományozása ezen korszakban nem fordul elő. A későbbi korszakban előforduló hercegi czimadományozások külföldi előképeken kívül, tulajdonképpen a magyar szabad grófság alapjain indulnak. A külföldi hercegek, kik ezen állásuk élvezetében kerültek ide (péld. Nagy Lajos idejében Tivadar Litvánia hercege, vagy Nagy Lajos rokona, László oppelni és veluni herceg*) tulajdonképpen külföldi hercegségük révén szerepelnek mint ilyenek.

A «princeps»-féle megjelölés azonban mint gyűnév előfordul a főnemesekre is alkalmazva. A főnemeseket egyáltalán *Barones* és *Magnates*-féle elnevezés alatt ismerték. A «Mágnás»-féle megjelölés ugyan Werbőczynél csak a névleges bárókkal van egyértelműleg használva (I. 93., 4. §.), a miből azután kiviláglik,

hogy a «princeps»-féle elnevezés alatt tulajdonképpen csak a valódi bárók értendők. Különösen azok, a kik hivataluknál fogva bizonyos terület fölött birnak joghatósággal, a végvidéki bánok t. i. Előfordul a «princeps»-féle megjelölés ritka esetekben, egyes kiváló főnemésekre, például az esztergomi érsekre alkalmazva. Nem tartjuk kizártnak azt, hogy a «princeps»-féle megjelölés a most tárgyalt értelemben a német választó fejedelemség mintájából indult. Németországban tényleg a választó fejedelmek voltak a legelső főurak (Curfürsten), nálunk meg a valódi bárók voltak a legelőkelőbb főnemések. A németországi területi souverainitáshoz legközelebb állott a valódi báróknak jogállása, legkivált azoké, a kik mint végvidéki bánok bizonyos irányban tényleg gyakoroltak jogokat egy területre nézve. A bárósággal Róbert Károly óta a «Magnificus» cím járt a megszólításnál, melyet a király is használt.

A mint említettük, a bárók valódiakra és névleges bárókra osztattak fel. A valódi és névleges bárók közötti különbség a főtiszttség viselésére vezetendő vissza. Szoros megkülönböztetés azonban nem volt és csak a jogszokás nyújtott bizonyos külső támpontot, a mely után a valódi báróságot meg lehetett állapítani. Azt t. i. vajjon kinél, melyik főhivatalnál végződik a valódi és melyiknél kezdődik a címzetes báróság. Werbőczy is utal ezen kétségre. Szerinte (I. 94.) a valódi báróknak ismertető jele, hogy azoknak nevei a decretumok záradékában név szerint fel vannak sorolva. Ezek a nádor, az országbíró, a Dalmát-Horvát-Szlavon bán, az erdélyi vajda, a székely gróf, a szörényi és macsói bán, a tárnokmester, a főajtónálló, a főpinczester, az asztalnok, a főlovászmester és pedig úgy a királynak mint a királynénak nevezett főhivatalnokai, végre a temesi és a pozsonyi gróf. Werbőczy idejében tehát a pozsonyi gróf zárja le a valódi bárók sorát. A nagyobb és a kisebb zászlós urak közötti különbség pedig a banderialis hadi szervezetről indult ki, a mennyiben a világi bárók közül a legelső, tehát a nádor, az országbíró, a Dalmát-Horvát-Szlavon bán és az erdélyi vajda, továbbá a székely gróf és a végvidéki bánok — tehát különösen a főtiszti banderiumoknak vezetői — tekintettek nagyobb zászlós uraknak. A tiszti banderiumok a jelzett létszámmal a XV. században, különösen a területi bán-ságokkal voltak kapcsolatban, később ezen létszám megfogyott.

*) Fehér: C. D. IX. 4., 99.

A valódi báróság fogalma tehát a nagyobb zászlós uri minőséggel érintkezett.

Egyébként is volt különbség a valódi és névleges báró között. A valódi báró özvegyének hitbére száz márka volt, a névleges báró özvegyéé pedig csak ötven. (Egy márka Werbőczy idejében négy magyar forint. I. 93., 4. §.) A magánjog terén azonban a főnemességnek megkülönböztetése a köznemességtől nem volt teljesen szabatos. Ugyanis a «Mágnás», vagy névleges báró özvegyének hitbére azon nemesek özvegyeinek hitbérevel volt egyenlő, a kiknek 50 jobbágytelket kitevő és ezt meghaladó ingatlan vagyonuk volt.

Ezen, szintén Werbőczy idejében fennálló elv mutatja egyrészt azon tényre, hogy eredetileg az ingatlannak nagysága képezte alapját a főnemesség és a köznemesség közötti különbségnek, a nélkül azonban, hogy a megkülönböztetést eredményező ingatlanok nagysága eleinte szabatosan meg lett volna határozva. Másrészt pedig mutatja azt, hogy azon nagybirtokosok, a kik a vagyon szempontjából a névleges bárósággal egy alapon állottak, csak lassu fejlődési folyamat után szorultak a közjog szempontjából külön csoportba azért, hogy némelyek közülük állandóbb meghívás, vagy a gyakorlat szentesítette jogszokás folytán a királyi tanácsnak állandó tagjaivá lettek (névleges bárók). A magánjog terén azonban ezen megkülönböztetés — a családi és örökösödési jognak egyáltalán conservatívabb természete folytán is — nem következett be, hanem ők is, ámbár csak a névleges bárókkal, de mégis a mágnásokkal a hitbér tekintetében egy elbánás alá estek. Özvegyeik — ámbár nem voltak tényleg főnemesek — a névleges bárók hitbérét kapták, 50 márkát t. i. és nem a többi, alsóbb nemeseikét, a kiknek hitbére Werbőczy idejében közbeeső utján állapított meg.

Ezen, a módosabb nemesek és a névleges bárók közötti, közös magánjogi szemponton kívül a különben jogilag egységes nemesség keretén belül keletkezett politikai elkülönítési folyamat azonban tovább tartott. A politikai *jogok* szempontjából ugyan az összes nemeseknek az országgyűlésen való megjelenését illetőleg az egész korszakon belül törvényes intézkedés nem történt. De a királyi tanácsnak, az országgyűlésen való egységes megjelenési jogra irányuló széthomlasztó hatása észrevehető. És ezen körülmény okozta azután azt, hogy a főnemesség és a köznemesség között

egyébként is keletkeztek bizonyos megkülönböztetések. Ezen megkülönböztetések azonban a szent korona féle felfogáshoz simulnak.

A közhivatal, a közhatalomban való részesedés adja az ingatlanon kívül az előkelőségnek alapját és ha a királyi privilegium egyes esetekben szintén hozzájárul az előkelőség létesítéséhez, vagy ezen előkelőség egyes jogositványainak megteremtéséhez, ezen körülmény sem változtat az arisztokratia jellegén, nem teremt meg patrimonialis kapcsolatokat.

A királyi privilegiumon alapuló szabad grófságon és a korszak végén előforduló egyes örökös báróságon kívül fordulnak elő egyes jogositványoknak privilegiumon alapuló eladományozásai is, a melyek azonban többé-kevésbé mind az örökös grófság köréből valók.

A mint az örökös grófság nem más mint a báróságnak a vidéki hivatali hatalom alóli függetlenítése és a bárósággal járó előjogoknak bizonyos területtel való egybekapcsolása, úgy az örökös báróság adományozása tulajdonképpen nem más, mint a régi értelemben vett bárósággal járó politikai és társadalmi előkelőségnek az örökösök számára való biztosítása, a mely előkelőség bizonyos külsőségekben és előjogokban érvényesül, a régi báróság lényegét képezett főtiszttség nélkül. A régi értelemben vett bárók a «báró» jelzőt nevük előtt nem használták. A báróságnak királyi adományozásával keletkezik csak ezen megkülönböztetés, melynek tulajdonképeni ideje azonban a következő korszak. Ilyen külsőség péld. a vörös viasszal való pecsételésnek joga is, a mely jog úgy látszik eleinte csak a legelőkelőbb főnemeseiket, illetve a valódi bárókat illette meg. Ezekből származott az át az örökös grófokra. Innen van az, hogy a valódi bárók akkor midőn ezen báróságuk véget ér (péld. Hunyadi Jánosé, Geréb Peteré és Mátyásé — kik mint erdélyi vajdák, illetve Dalmát-Horvát-Szlavon bánok voltak valódi bárók), a valódi báróknak ezen kiváltságával továbbra is felruháztatnak. Innen magyarázható, hogy a vörös viasszal való pecsételésnek joga később, a XVI. század elején mint külön jogositvány, mely azonban a bárósággal van kapcsolatban és mely a báróságnak külső jele, az örökös báróság előhírnökeként külön vagy annak előjogaként, vele együtt adományoztatik.

A praelatusok és bárók még egyéb vonatkozásaikban is különböztek a többi nemeseiktől. Eltekintve attól, hogy igen sok-

szor a királyi legszemélyesebb bíróság volt rájuk nézve illetékes, perjogilag is élveztek bizonyos előjogokat.

A praelatusok, ha mint felek tettek esküt, csak lelkiismeretükre hivatkoztak.) A szerzetesek pedig szerzetesi fogadalmukra. A főpapoknak imént jelzett és a báróknak letett esküje tiz nemesnek esküjével volt egyenlő. Ez volt az ugynevezett «ius decem personatus.»**)

A homagium, a vérdíj az embernek pénzben kifejezett értéke, vagy a hogy Werbőczy magyarázza (III. 5.), a gyilkosnak fejeváltása. Teljesen igaz, hogy a holtat semmi áron sem lehet megváltani, illetve életre teremteni. De azért a vérdíj nem a tettes, hanem a megölt személy rendi állása szerint igazodik és ezen értelemben a vérdíj mégis a meghalt embernek értékét fejezi ki. A főpapok és főnemesek vérdíjja nálunk 400 arany.

Említés nélkül nem hagyhatjuk az örökös főispánságokat sem, a melyek ugyan a megyei rendszerrel vannak szoros kapcsolatban, de összefüggenek a magyar főnemesség intézményével is, a mennyiben a vidéki közigazgatás legfőbb szerveinek egy családban való állandósítását örökösödés útján létesítették, a mi egyrészt a bárósággal, másrészt az örökös főrendiséggel hozza őket kapcsolatba. Az örökös főispánságban, a mit Hajnik az örökös főispánságról szóló jeles értekezésében máris kifejtett, az előző korszakhoz képest lényeges különbséget állapíthatunk meg. A mult korszakbeli örökös főispánságok közül a világiak (péld. a Frangepánoké Modrusra nézve) jelentősek azért nem voltak, mert a vonatkozó területek megyei szervezettel nem bírtak. Az egyháziak közül pedig csak az esztergomi érseknek V. Istvántól 1270-ben adományozott örökös főispánság tartotta meg jelentőségét.

Az örökös főispánságoknak Árpádkorszakbeli jelentősége főleg a velük kapcsolatban lévő jövedelmekben keresendő. Midőn azonban Róbert Károly uralkodása alatt a castellanatusi vármegyei intézménnyel, a vármegyék jövedelmei ezek útján és már nem a főispánok útján kapcsolódtak össze a királyi kincstárral, az örökös főispánságok jelentőségének súlypontja már nem azoknak jövedelmi, hanem hivatali minőségében keresendő. És ez azon örökös főispánság, mely a jelen korszakban keletkezve 1870-ig állott fenn.

*) Pld. Fehér: C. D. IX. 2., 352.

**) V. O. Hajnik: Magyar bírósági szervezet és perjog 333—334.

Az ily értelmű örökös főispánságok korszakunk vége felé, leginkább a XV. században vagy egyes régi egyházi örökös főispánságok felélesztésével, mint Zsigmond alatt a veszprémi püspöknek veszprémi, V. László alatt a győri püspöknek a győri, Mátyás alatt a nyitrai püspöknek a nyitrai, az 1464-ik évi országgyűlés által a váradi püspöknek a bihari, II. Ulászló alatt a kalocsai érseknek a bácsi, a pécsi püspöknek a baranyai és az egri püspöknek a hevesi főispánsággal történt örökös megadományozása által keletkeztek, vagy pedig egyes vármegyékben fekvő fontos várak várnagyságának állandóan valamely főispánsággal való összekapcsolása által. Így történt ez a trencsényi várnak a trencsényi, a pozsonyi várnak a pozsonyi, a munkácsi várnak a beregi, a szklabinai várnak a turóczi, a solymosi várnak az aradi főispánsággal való összekapcsolása, dacára az 1447. évi XVIII. t.-cz.-ben foglalt erre vonatkozó tilalmának.)

A midőn ilyen várnagyság, vagy kapitányság kiváltság útján örökösen a vonatkozó vármegye főispánságával kapcsolottatott össze, a vármegye fölötti főispáni hatósági jogok is állandóan egy családhoz fűződtek és keletkezett az örökös főispánság, melynek tovább fejlődése a következő korszakba nyúlik át.

A főnemesség és köznemesség közötti különbség már az előadottakból is kitűnik. A főnemesség a központi és legfelsőbb vidéki végrehajtó és igazságszolgáltatási teendőket, az udvari tisztsegeket, a legfőbb katonai szolgálatot, az országgyűléseken való vezető szerepet tartotta kezén, míg a köznemesség inkább a vármegyei közéletben szerepelt. Születésbeli főnemesség azonban a korszakon át általában nem volt, a nemesség jogegysége megmaradt és csak a XV. század végével találjuk a születésbeli főnemesség fejlődésének kezdő szálait, melynek kialakulása az egyetemes törvényhozási testnek kétfelé való válásával függ szorosan össze, meg királyi privilegiumon is alapszik.

A nemesség megszerezteketik születés, adományozás, fiúsítás és örökbefogadás által. A nemes apának törvényes házasságból származó gyermeke születésénél fogva nemes. Hazai középkori jogunk az egyenrendű házasság jogi fogalmát nem ismeri, ismeretlenek nálunk a nyugati nem egyenrendű házasságnak jogi következményei

*) Kovachich: Suppl. II. 68.

is. (Péld. «Das Kind folgt der ärgeren Hand» stb.) A főnemesség és köznemesség között pedig már azon oknál fogva sem fejlődhetett ki a családi jog terén ilyen jogi válaszfal, mert a nemesség — daczára a politikai különbségeknek — egy és ugyanaz.

A nemességnek születés címén való átöröklésénél azonban mindig a törvényes apának állása dönt. A nemes nőnek gyermeke ha nem nemes ember a férje — nem nemes, kivéve ha a nő fiussztatik.

A nemesség egyrészt a nemesi ingatlannal van szoros kapcsolatban, másrészt a szent korona tagságával. A mint a szent korona gyökere minden nemesi ingatlannak, úgy mindenki, a ki királyi adományból ilyen ingatlant szerez, a szent korona tagjává — *membrum sacrae coronae* — lesz.

A nemesség tehát, nemesi ingatlannak királyi adományozásával szereztetik meg. Ezen adományozás alkalmával annak hatálya az utódokra is kiterjesztetik. A nemesi szabadság a köztelherviselés alóli mentességgel jár, a mi néha ezen terhek viselésének kötelezettsége alóli mentesítéssel, néha pedig a nem nemes állapottól a nemesek sorába való felvétel által szokott a királyi privilegiumokban kifejezésre jutni.

A várjobbágyság állása, kik a XIV., sőt a XV. században is léteznek még, a korszak elején már a nemesekéhez igen közel áll. Róbert Károly a várbeliek (*castrenses*) sorából «*in coetum nobilium Castri jobbaggionum*» emel néhány érdemes egyént. (Feh. VIII. 1., 396.) Megesett azonban ezen korszak elején még az is, hogy a birtokadományozás által való nemesítés, a várszolgálat kötelezettsége mellett történt (Feh. IX. 2., 455.). Daczára annak, hogy a várjobbágyságot már nemes várjobbágyságnak nevezik, még sem voltak ezek országos nemesek, mert az a többieket «*veri et puri regni nobiles*»-féle elnevezés által különböztetik meg az előbbiektől. (Feh. IX. 6., 106.)

Hivatali nemesség mint Franciaországban (*noblesse de Robe*), nálunk nem fejlődött ki. Oly értelemben t. i. nemesség, hogy maga a hivatalnak viselése nemesített volna. Sőt ellenkezőleg, nálunk a közhivatalok viselése a nemességhez volt kötve, a mint ezt különösen a vármegyei szervezet fejlődésénél kimutattuk.

De igenis fejlődött ki nálunk ezen korszakban, mindenesetre nyugati befolyás folytán olyan nemességnek adományozása is, a mely nem függött össze a nemesi ingatlannal, de evvel majdnem

teljesen egyenlő hatályu volt. Ez a czimeres nemes levél (*litterae armales*) általi nemesítés.

A nemesítő levél általi nemesítés eredete Franciaországban keresendő, a hol már a XIII. század végével találkozunk ilyen nemesítésekkel (*noblesse des lettres*). A francia királyi hatalomnak a hűbériséggel való küzdelme, az absolutismus felé való törekvés, teremtette meg a nemességnek ezen fajtát. Összefügg ez az udvari élettel, a király környezetében való tartózkodással, az ott, vagy általában a király személye körül szerzett érdemekkel.

A hűbéri nemesség Franciaországban nemességének címét egyrészt nem vezethette vissza mindig királyi adományozásra, vagy hűbéri adományozásra egyáltalán, annak czime sokszor nem volt a jog, hanem az erőszak, a hatalom. Mielőtt a születésbeli nemesség kifejlődött, a hadi foglalkozás egymagában nemesített. Idő kellett hozzá, hogy a születésbeli és a nemesi ingatlannal kapcsolatban lévő nemesség fogalma kifejlődjék. Midőn azonban a nemesség itt is már a születésen meg a hűbéri ingatlanon nyugodott, a hűbéri ingatlanok pedig nem igen sűrűn szállottak vissza, a nemesség fogalma pedig mindezekhez és még mindig legkiválóképpen a hadi foglalkozáshoz volt kapcsolva, a király pedig egyrészt nem volt mindig azon helyzetben, hogy hűbért adományozzon, ilyen adományozást egy alantos hűbérurra sem hárithatott, másrészt a nemességgel megadományozandónak esetleg nem is voltak hadi érdemei, de még talán foglalkozása sem volt ilyen: a királynak módot kellett keresnie, hogy a fennálló hagyományokkal szakítva, már meg-erősödött pusztá királyi hatalmából is jutalmazhasson, — a nemességnek más módon való adományozása által. És Franciaországban éppen egy királyi udvari aranymivesnek pusztá királyi oklevéllel történt nemesítése szolgáltatja az első példát nem katonai, hanem az ipar terén szerzett érdemeknek nemesítés által való megjutalmazásra.

A nemesítésnek ezen módja áterjedt Németországba is, a hol az evvel létesített nemességet «*Briefadel*»-nek nevezték. Nálunk a most tárgyalt korszakban találkozunk az ingatlan adományozása nélkül, pusztán királyi oklevél által való nemesítésekkel. Összefügg ez nálunk a czimeradományozásokkal.

A czimereknek egyes családok részére való örökös adományozása a király által nálunk ezen korszakban fejlődik. De a czimer-

adományozás eleinte nem kapcsoltatott össze a nemesítéssel, hanem nemesek kaptak külön okmánynyal, leírva, külön lefestve czimer jelvényeket. Így péld. a Semsei, vagy a pókateleki Kondé család már régen birtokos nemes család volt, a midőn 1401-ben, illetve 1435-ben czimerét kapta.*) De nemcsak nemesek kaptak a királytól czimert, hanem nem nemesek, polgárok is, a nélkül, hogy a czimeradományozással a nemesség egybe lett volna kapcsolva. (Werböczy I. 6.) A fejlődés azonban oda terelődött, hogy a nemesítéssel kapcsoltatott össze a czimernek adományozása is.***) Az első, ezen korszakbeli, nem nemeseknek juttatott czimeradományozások csak akkor jártak a nemességgel, ha ezen körülmény a királyi privilegiumban külön ki volt emelve. Látható ebből, hogy a czimer ezen korszakban nem bizonyítéka a nemességnek.

Csoma József heraldikai kutatásai derítették ki, hogy nálunk a nemzetségi cimerek már a XIII-ik században bővíben voltak használatban. Teljesen színeivel együtt Csoma tizenkilenczet, színek nélkül tizenegy árpádkori nemzetségi czimert állapított meg. A nemzetség (genus) alatt itt nem a honfoglalás idejéből valót kell érteni, hanem több ágban virágzó, egy közös törzstől leszármazó családot. Hiteles pecsétek is voltak már az Árpádkorszakban egyes alsóbb hivatalt viselt köznemeseknek. Varju Elemér mutatta ki, hogy a XIII-ik század végén a vármegyei hivatalnokoknak, az ispánoknak, a szolgabíráknak, a várnagyoknak voltak czimeres hiteles pecsétjeik. Használtak tehát czimert is.

A korszakunkba eső czimeradományozások alkalmával, a királyi privilegiumok, különösen az első, nem tartalmazzák mindig a czimert lefestve. Sokszor annak csak leírásával, vagy rajzával találkozunk.

*) Lásd a Semseikre nézve Feh. C. D. X. 4., 64. A Kondéékra vonatkozólag pedig a családnak leveles lédáját a Pozsony vármegyei levéltárban. V. ö. még b. Nyáry Albert: „A heraldika kézikönyve“ című munkát az első czimeradományozásokról. Továbbá Fejérfpataki „Magyar czimeres emlékek“ és Áldásy „A m. n. muzeum k. címjegyz. II. Cimeres levelek“ című munkákat, vagy Fehér: X. 5., 577., 624., 627. stb.

**) Arma fegyver, a paizs is védő fegyver, a melyre a czimerjelvények festve vannak; ilyen védő fegyver a sisak is, mely a paizs fölött díszszel, az egyes lovagokat külsőleg megkülönböztető jelvénynyel ábrázoltatik. Mert a királyi oklevél ilyen armának használatát biztosítja, nevezetlik a királyi oklevél armálsnak.

A nemesség megszerzésének negyedik módja a *fiusítás* — *praefectio*.

A fiusítás összefügg a királyi adományrendszerrel. A nemesi ingatlan adományozása a család részére legnagyobbbrészt pusztán a fiutódok — haeredes — javára történt. Ritkább olyan adomány, mely a nőutódokra nézve is — «haeredibus ac posteritatibus utriusque sexus» — hatályos.

Ha az eredeti adomány csak fiági és az utolsó jogosított fiutód birtokosnak halála esetén az ingatlan visszaszállana a szent koronára, lehetséges, hogy a király az adományt a nőutódokra is kiterjesztheti. És ez a fiusítás. És pedig olyan, hogy ezáltal senki-nek az érdeke sem szenved hátrányt. Szokásba jött azonban, hogy a fiusítás olyan esetben is szokássá vált, a midőn a családnak birtokban lévő csakis egyik ágának utolsó fiutódja kérte a fiusítást. Természetes, hogy ilyen esetben a többi ágbeli életben lévő fiutódok hátrányt szenvedtek.

Nagy Lajos alatt mondatott ki ezután elvként, hogy valamely nőutódnak fiusítása csak akkor engedtetik meg, ha az illetőnek a negyedik izen belül firokona nincs. 1397-ben azonban ezen határvonal az ötödik izre terjesztetett ki és pedig törvényileg a temesvári országgyűlésen.*)

A fiusítás tulajdonképpen új adomány, beiktatásra szorul**) és feltételes természetű, a mennyiben, ha a kérelmezőnek fiutódja születnék, hatályát veszti, de a fiusított nő az utószületett fiutóddal egyenlőképpen örökösödik. A fiusított nőnek ingatlanja szerzemény természetével bír. Ha nem nemeshez ment férjhez — és pedig azért mert nemesi ingatlant adományból kapott — gyermekei nemesek lesznek.

A nemesség megszerezhető még örökbefogadás — adoptió — által is.

Az örökbefogadásnál a vérségi kapcsolatnak jogi hatályai az örökösödésre vonatkozólag olyas valakire terjesztetnek ki, a kire nézve ezek hatályosak nem lennének. Hiteles hely előtt, az örökbefogadottnak rokonai jelenlétében kötendő szerződéssel szokott a

*) V. ö. Knauz: az 1397. évi temesvári országgyűlést sat. Tört. t., III. 239. és Feh. C. D. X. 2., 782—783.

**) Pld. Feh. C. D. X. 1., 179., 180.

rokonná fogadás, — mely leggyakrabban fiuvá fogadás, de lehet testvérré fogadás is, — végbe menni. Minthogy adománybirtokban való örökösödési jognak, arra az adománylevél záradéka szerint nem jogosított egyénre való kiterjesztésről volt szó, igen természetes, hogy ehhez királyi jóváhagyás volt szükséges. (Werböczy I. 8.)

Az örökbefogadás családtagok jogait nem csorbíthatja, a miért is még királyi jóváhagyás esetén is hatálytalan, ha valamely talán előbb nem ismert családtagnak érdekeit sértené.

Nemesítő hatása van még a *honfiusításnak* is. A honfiusítás a király és a királyi tanács beleegyezésén mult. A honfiusítottak a király és a szent korona iránti hűséget esküvel voltak kötelesek fogadni. A honfiusítás rendszerint csak nagyobb érdemek megjutalmazásaképp engedélyeztetik.

A fentiekben láttuk, hogy voltak bizonyos körülmények, a melyek az egy és ugyanazon nemességnek politikai ketté oszlására vezettek. Ezen körülményeknek egyike, másika azonban azt is eredményezte, hogy még a köznemesség keretén belül is keletkeztek bizonyos árnyalatok, megkülönböztetések, eltekintve a nemesítési módoknak, az új nemesítésnek a nemesség keretén belül okozta különbségektől. Mert a régi nemesség — *praenobiles* — mindig előbbre valónak tartotta magát az újabb nemességnél. A birtokos nemesség és az *armalista* nemesség között is keletkezett bizonyos különbség. Eltekintve attól, hogy az előbbennek rendszere, intézménye régibb volt az utóbbinál, az ingatlan vagyonhoz fűződő állandó családi kapocs, az ennek folytán érvényesülő befolyás a vármegyei közéletben és a teljes teherviselési mentesség nagyobb tekintélyt biztosított a birtokos nemességnek. De a mint a főnemesség és a köznemesség között keletkezett különbségnek egyik alapokaként a vagyon nagyságában keletkezett különbség tekintendő, úgy a vagyonnak különböző nagysága a köznemesség keretén belül is eredményezett bizonyos megkülönböztetéseket. És ezen megkülönböztetések ezen kevésbbé vagyonosakra nézve majdnem a nemesség jogi egységének megbomlására vezettek.

A nemesi jogoknak hátterében ugyanis mindig nemesi kötelesek lappangnak. A nemesi jogok és az ezek összességével kapcsolatos nemesi kiváltságos jogállásnak háttere és annak mintegy alapkiindulása a nemesi köteleességeknek teljessége. Az utóbbiak csak feltételei az előbbieknél mint következményeknek.

Ha a vagyoni függetlenség ingadozik, ha a nemesi kötelesek teljesítése kérdésessé válik, a nemesség kiváltságolt állásában is bekövetkezik bizonyos hátrányos változás. Innen származnak a jómódu nemesek, *nobiles bene possessionati*, az egy telkes nemesek — *nobiles unius sessionis* — és a birtoktalan nemesek — *nobiles impossessionati* — közötti megkülönböztetések.

A jómódu nemesek képesek a megyei tisztségekre (1435. D. m. II.), az egytelkes nemesek (1475: VI. 1478: IV.) az adózást és a katonáskodási terhet már nem képesek áthárítani a jobbágyok nagyobb számára, már nem élvezik a nemességnek tehermentességi jogait teljesen, a birtoktalan nemesek (1470: VI.) sorsa pedig már a jobbágyokéhoz közeleg, a mit a nemesség akkor hangsúlyozott különösen, a midőn az országgyűlésen való fejenkénti megjelenés kötelezettsége alól való felmentését kérelmezte, utalván arra, hogy ezen költséges kötelezettség teljesítése folytán sokan közülök jobbágysorsra jutnak.

A szabad embernek fegyveres szolgálatával, de egyuttal a függőségnek bizonyos sajátságos nemével függ össze azoknak jogállása, a kik a *praedialisták* neve alatt a nemességnek bizonyos válfaját alkotják. A fegyveres szolgálatnak és a függőségi viszonynak minősége és az ezekből származott szabadsági jogok azonban megkülönböztetik ezen nemeseket az országos nemesektől.

Keletkezésére nézve ez is hűbér szerű. Ingatlan vagyon, fegyveres szolgálat ellenében. Ezen állásbeliek előkelőségének alapja egyrészt a fegyveres szolgálaton, — (*Nobiles Praediales, seu Exercitantes*) — másrészt azon körülményen alapszik, hogy szabadok, esetleg elszegényedett nemesek vállaltak egyes előkelőknél, névszerint egyházi főuraknál, szolgálatot. Alapja azon viszonynak, a mely ilyképpen keletkezett, a «familiaris»-féle állapot. Az állandó szolgálat következtében keletkezett mintegy családi viszony. Akkor, a midőn ezen familiáreseknél ellátása a középkori gazdasági viszonyokhoz mérten ingatlan kijelölésével történt és a midőn hadi szolgálat jutott állandóan az ezt elvállalt egyének utódaira, örökösire is kiterjedő hatálylyal kapcsolatba, be volt fejezve a rendi állásnak olynemű csoportbeli kifejlődése, mely egyrészt hűbéri természetű, másrészt pedig határvonalán áll a nemeseknek és magánjogilag szabadoknak.

Az ide került országos nemesek állásában bizonyos jogkevesbedés következett be.

A volt országos nemesek azonban emelték a többi magánjogilag szabadok állását. A jogkevesbedés különösen a politikai jogok keretébe tartozik, míg a magánjogi viszonyok többé-kevésbé érintetlenek maradtak. Ezen körülmény részben abban nyeri magyarázatát, hogy a magánjog általában szorosabb kapcsolatban van az egyénnel — mutatja ezt pld. a család-örökösödési jognak közismert konzervatívabb természete, másrészt pedig a jogfejlődés egyáltalán mutatja azon tényt, hogy a nemeseknek védijja, magánjogi képessége sok időn át marad még meg, midőn politikai jogaikat, pld. elszegényedés esetén el is veszítették. Az angolszász ceorlok védijja pld. megmarad akkoránál még akkor is, midőn ők különben már nem nemesek, hanem csak magánjogilag szabadok. Magánjogi jogképességük sem változik akkor, midőn ők különben már nemeseknek nem tekintetnek.

A német alsóbb nemességnek keletkezése — egyrészt a volt, de hűbért már nem kapott hűbéres nemesekből, másrészt a ministerialisokból — is tanulságos a most felvetett kérdésre nézve. A nemesek lemondanak nemességükről, belekeverődnek a ministerialisok csoportjába, a mi által ezeknek jogállását emelik, de volt nemességük egyik lényeges ismertető jelét, a Schöffenbarfreiheitet megtartják, tehát még közjogi, nemesi jogot, a bírói tisztségre való képességüket is érvényesíthetik.

A volt országos nemeseknek előbbi állásukkal járó kiváltságaira utal azon körülmény, hogy okleveleink az egyházi nemeseknek magánjogi kiváltságos jogállását «*ex antiqua et ab olim reservata praerogativa nobilitatis*»-féle kitételrel jelölik meg.^{*)} A kiváltságos jogállás itt egyenesen nemesinek mondatik, a mely régi időktől fogva megtartatott és pedig^{**)} országos jogszokás alapján nemesi szabadsággal.

Az egyházi nemeseknek ezen, az országos nemesekkel egyenlő kiváltságai, jogállása érvényesült a peres és perenkívüli eljárásban, különösen az eskütelésben, a tanuskodásban, általában a bizo-

^{*)} A vajkai esztergomi érseki nemeseknek 1411. évbéli Zsigmond-féle oklevélben. Feh. C. D. X. 5., 160. l. és Knauz: Új Magyar Muzeum X. 1.

^{**) Folytatólag: „... de Regni nostri consuetudine per veros Regni nostri nobiles libertate et consuetudine gauisi extiterint.“}

nyitó eljárásban, továbbá a nemesekkel egyenlő magasságu védijban, a vámmmentességben, végre még a magánjogi ügyletek megkötésében, — a fassiókban.

A peres és perenkívüli eljárásra vonatkozó ezen szabályok rájuk nézve nemcsak egymásközötti, hanem harmadik személyekkel folytatott ügyeikben is alkalmaztattak.^{*)}

Ilyen egyházi nemeseik voltak a kalocsai érseknek,^{**) a püspököknek, némely apátoknak és a káptalanoknak is.}

A mint annak helyén említettük, a *kunok* jelen korszaknak végeig országos nemesekként tekintettek, a közterhek viselése azonban a nem nemesek állásához hozta őket közelebb. (1467 : II.)

Országos nemesek voltak még a *székelyek* is.

A mi a nemesi előjogokat egyáltalán illeti, ezeket röviden a következőkben lehet összefoglalni.

A nemesi szabadságnak alapvető törvénye az 1222. évi aranybulla. A magyar nemzet azonban ebben mindig többet látott, mint pusztán a rendi szabadságnak biztosítékát. Innen magyarázható, hogy az aranybulla sok századon át helyettesítette a hitlevelet s hogy a nemzet mindenkoron sürgette az aranybullának a király által leendő közmegerősítését.

Jelen korszakunkban az aranybullának megerősítése illetve ujonnan kiadása nemcsak az alsóbb nemesség jogainak a főnemességgel szemben való biztosítását jelentette, hanem evvel egyuttal az alkotmánynak biztosítását is. Mindezeknél fogva az aranybullának jelentősége sohasem keresendő annak egy-egy részletes intézkedésében, hanem az abban foglalt tételeknek összességében, a maga egészében. Ha az aranybullának ezen alkotmányjogi jelentősége mellett a nemesség rendi kiváltságait egyenkint akarjuk mérlegetni, úgy különösen annak 2-ik, 3-ik, 7-ik, némileg 16-ik és végre sajátságos jelentőségében a 31-ik cikkre kell sulyt fektetnünk. Mert a nemesnek csupán előzetes idézés mellett való letartóztatása (2.), annak adómentessége (3.), csak a hon védelmére, belföldön való katonai kötelezettsége (7.), az ellenállási jog (31.) alapjait képezik a nemesi szabadságnak. Azon rendelkezés pedig, hogy egész vármegyék és méltóságok örökösen adományoztatni nem fognak

^{*)} „Tam in causis propriis, quam alienis.“

^{**) Lásd Fehér: C. D. X. 4., 753.}

(16.), a nemességnek azon jogát foglalja magában, hogy pusztán a megkoronázott király hatalma alatt áll, — tehát az 1351. évi XI. t.-cz.-ben biztosított jogi egységét a nemességnek, ha esetleg királyi hercegi területen is tartózkodnék.

Az aranybullának korszakunkban való többszöri megerősítése, természetesen a nemességnek sarkalatos előjogait biztosította. Ezen jogok Werbőczynek híres primae nonusában (I. 9.) külön tárgyalattak, mielőtt még az 1439. évi XXVII. t.-cz. is foglalkozott volt a nemeseknek azon jogával, hogy senki törvényes elítélés nélkül le nem tartóztatható. Werbőczy idézett helyen a nemesi előjogokat a következőképpen adja elő:

1. A nemes ember törvényes idézés és törvényes elítélés nélkül le nem tartóztatható.

2. A nemes ember csupán megkoronázott királyának hatalma alatt áll. A király sem járhat el nemes ellen a jogszolgáltatás mellőzésével.

3. Jövedelmeit tetszése szerint élvezheti és adómentes. Ezekhez járul

4. Az ellentállási jog.

A nemeseknek előjogai különben már a vérszerződés pontjaiban felismerhetők.

2. §. *A magánjogilag szabadok általában. A városi polgárok.*

A magánjogilag szabadoknak zömét és e mellett alkotmányilag is legfontosabb csoportját ezen korszakban a városi polgárok alkotják.

A XIII-ik század második felében, a rendi szervezet keretén belül bekövetkezett hullámvás eredményei igen természetes ezen korszakba nyúlnak át. Kevesen maradtak meg a magánjogilag szabadokból régi rendi viszonyaik között.

A várszervezet felbomlásával és a várföldek eladományozásával mindazon népelemek, a melyek ezekhez fűződtek, ezen kötelek alól felszabadultak és vagy a politikailag jogosultak első csoportjába, a nemesek csoportjába kerültek vagy a városok kötelekébe jutottak vagy földesuri hatalom alá kerülve, jobbágyokká lettek.

A várszervezetbe tartozó vagy ezen kívül álló magánjogilag szabadoknak egy része azonban, mindenesetre egy bizonyos ideig fentartotta eddigi szabadságát*) és ezek voltak azon elemek, a melyek a vármegyének megadták eleinte annak említett demokratikus jellegét. Ez az állapot azonban csak addig tartott, a meddig a nemesség a vármegyével teljesen egybe nem olvadt, a meddig azt kizárólag nemesi-aristokratikus jellegű testületté nem tette. A XIV. század végével ezen fejlődési folyamat már a nemesség javára dől el, a XV. században pedig végleg be van fejezve. Igen természetes, hogy a demokratikus vármegyének aristokratikus vármegyévé való átalakulása kapcsolatban van azon ténnyel, hogy a régi magánjogilag szabadok csoportjában megindult változás befejezéséhez ért, hogy azok mint ilyenek — legalább nagyobb számban — létezni megszűntek. A még létező várjobbágyok az országos nemesek jogállásához mindinkább közeledtek volt. Nobiles jobbágyones castri-féle elnevezés alatt szerepelnek még a XIV-ik században,**) sőt még a XV-ik század vége felé is «nobiles castrenses» elnevezés alatt.***)

A magánjogilag szabadok csoportjában legelső helyre kerültek, a mint már említettük, a városi polgárok.

A városi szervezet már más helyen tárgyalatott. Ezen helyen még csak a következők emelendők ki. A városi polgárok, a város mint testület, tehát annak egésze által közvetve jutottak kapcsolatba a szent koronával. Ők, mint ilyenek, nem voltak tagjai a szent koronának, mert egyénenként nem voltak nemesek.

Hanem a városnak területe a király, illetve a szent korona peculiumához tartozván, maga a város összesége nemesnek tekintett. Eltekintve attól, hogy a város, mint ilyen lehetett földesur és gyakorolta földesuri jogait, lehettek jobbágyai, a kik fölött ítélkezett, volt pallosjoga, volt joga a földesuri jövedelmekre, maguk a városok azáltal, hogy 1405-ben törvényileg biztosított számukra a követküldési jog, országrendiséget nyertek. A városoknak tehát volt országrendiségük, a városi polgároknak egyénenként azonban országrendiségük nem volt, de volt polgári szabad-

*) Lásd pld. Mátyás 1467. évi dmát.

**) Feh. C. D. IX. 3., 666. Az országos nemesek ezektől megkülönböztetőleg „puri regni nobiles“-féle elnevezés alatt szerepelnek. U. i. 667.

***) 1467. II. 2. §.

ságuk, mely szoros kapcsolatban van a városnak szabadságával. A polgári szabadság igen közel állott a nemesi szabadsághoz.

A városi szabadság fontosságát királyaink és törvényhozásunk is kellőképpen méltányolták. A városok az ipar és kereskedelem terén közgazdasági tényezők, nagy a fontosságuk a honvédelemben is, a miért a városi és polgárainak szabadsága, királyaink gondoskodásának állandó tárgya volt.

Gazdaságilag fontos az egyes városoknak kiváltság útján jutott árulerakási és árumegállítási jog. Ezek közül az első az idegen kereskedők által a város területére jutott áruknak itt való eladását foglalván magában, a városnak alkalmat nyílt saját szükségleteinek beszerzésére. A második meg bevételi forrást nyújtott az iránt, hogy a városba jutott áruk, a városnak járműveivel továbbbittassanak.

Egyes városok pedig polgárainak számára, néha az egész ország területére való hatálylyal, vám- és harmincadmentességet kaptak. A magán és büntetőjog tekintetében pedig a városi polgárok az országos, tehát nemesi jogon kívül állottak, saját jogukkal élhettek, saját bíróságaik illetékessége alá tartoztak. Városi ingatlant szabad tulajdonképpen birhattak. Adózás tekintetében pedig a polgárok a városi hatóság intézkedése alá tartoztak, melynek feladata volt a városokra kirótt közterhek bevétele körül eljárni. Ilyen adók voltak a rendes adók, a census, az évi collecták,*) a taxák,**) a boradó stb. és a rendkívüliek, mint a hadi adók, az ujévi ajándékok (buda, strenalia) stb. Ha ez utóbbiak a közvagyonból fedezhetők voltak, innen kerültek ki. Ha pedig nem, igen természetes, hogy az egyes polgárokat közvetlenül terheltek.

3. §. Az alsóbb néposztályok.

Az alsóbb néposztályok közül nevezetes helyet foglalnak el ezen korszakban a jobbágyok. A jobbágyok osztálya a földesuri hatalom kifejlődésével függ a legszorosabban össze. Keletkezését az egységes jobbágyi osztálynak már a földesuri hatalom tárgyalása alkalmával adtuk. A rabszolgák, félszabadok és a libertinusok,

*) Pld. Eperjes: Fehér C. D. X. 4., 285. Késmárk: U. O. 286.

**) Pld. Pozsony: Feh. C. D. XI. 104.

nem teljes jogra szabadon bocsájtottak, elszegényedett szabadok összeolvadásából kerülnek ki a jobbágyok, a kik a magán uri hatalomból kifejlődött, mindezen elemekre kiterjedő egységes földesuri hatalom alá jutnak. Jellege a jobbágyi állásnak a földhöz kötöttség és a földesuri jogoknak megfelelő terhek viselése, továbbá a közterheknek általuk való teljesítése is. Összefüggenek ezek a közterületeknek földesuri területekké való átváltozásával, a földesuri hatalom egyik alkotó elemét képezett uri rendelkezési joggal és a közadóknak magánjogi jellegű tartozásokká való átfelődésével és a közterhek viselésének az alsóbb néposztályok vállára való áthárításával.

A földhöz kötöttség és a földesuri szolgáltatások közül azok, a melyek nem függenek össze szorosan a volt közadókkal, a rabszolgának urához való viszonyából indulnak. Az urnak a rabszolga személye fölötti korlátlan rendelkező jogából. Ilyen, a személyes szabadságot korlátozó intézkedési joggal, különben másokkal szemben is találkozhatni, olyanokkal szemben t. i., kiknek sajátlagos foglalkozása képezi akadályát a korlátlan szabadköltözködésnek. Ilyen korlát állott fenn a hűbérség virágzása korában, még a hűbéresrel szemben is pld. Franciaországban. Csak bizonyos, a hűbéri jogban körülírt esetekben távozhattott el a hűbéres hűbéri ingatlanától. Ennek oka azonban itt nem az egyéni szabadság korlátolt voltában keresendő, hanem a katonai foglalkozásban. Abban t. i., hogy a hűbéres mindenkoron készen legyen található hűbérura hívására.

Ilyen katonai szempont volt iránytadó a mi várjobbágyainknál is, a kik a vár ingatlanjához voltak fűzve hadi kötelezettségeik teljesíthetése okából. Ezen tartózkodási kötelezettség, mely azonban a mi várjobbágyainknál szorosabb volt, mint a hűbéreseknél, nem azonosítható a földhöz kötöttséggel. A földhöz kötöttségnek eredete az urnak a rabszolga fölötti azon teljes rendelkezési jogából indul, hogy a rabszolga elidegeníthető*) és személye fölött teljesen szabadon lehet rendelkezni. Ezen rendelkezés, az urnak a rabszolga szolgálati minőségének meghatározásával függ össze, tehát avval is, hogy az ur a rabszolgát saját ingatlanával hozhatja olyan kapcsolatba, hogy ez állandó, az utódokra is átörököltető

*) V. ö. Fehér, VII. 5., 146. Voltak rabszolgakereskedők.

állapottá lesz. Azonosul, a földdel így egybekapcsolt szolgálknak az állapotja azokéval, a kik hóditás idejében meghagyattak az ingatlanokon, a félszabadokéval és azokéval, a kik mint szabad parasztok elszegényedésük folytán gazdai foglalkozásuk mellett az urnak, mint földesurnak rendelkezése alá kerülnek állandóan. Így az urnak feltétlen rendelkezési joga alapján, melynek emlékei még éltek, hiszen alig egy emberöltővel azelőtt a rabszolgakereskedéssel is találkozunk,*) — beszélnek a források még mindig udvarnokok és királyi lovászok területeiről, (Feh. IX. 4., 151.) de még rabszolgákról is a XIV. század végén, (U. O. 495.) — a földdel kapcsolatba jutott nem szabadok a többi említett elemekkel együtt, a feltétlen rendelkezési jognak mintegy surrogátumaként olyan állandó viszonyba kerültek az ingatlanhoz, hogy attól önként el nem távozhattak. De a már most meglévő földesuri hatalomnak kiegyenlítő hatása folytán már az összes egybeolvadt elemeknek személyisége el lévén ismerve, a szabad költözés feltételeinek teljesítése esetén kívül, a mikor esetleg polgári szabadságot is nyerhettek, csak az ingatlannal együtt juthattak más földesuri hatalom alá. A földesuri hatalomnak ezen kiegyenlítő hatása annyival is inkább hathatott, mert a szabadság áradata lassanként elsodorta a rabszolgaságot különben is. A halál esetére,**) a hiteles helyen***) történt szabadonbocsátások vagy korlátozott vagy teljes szabadságot eredményeztek, a szabadon bocsátottak azonban már foglalkozásuk folytán is ezen állásukban maradtak meg és gazdasági függésbe jutottak.

A jobbágyi állásnak súlypontja eleinte inkább a jobbágyi kötelezettségeknek teljesítése volt oly annyira, hogy ezen korszak végeig (1514.) ezen kötelezettségek teljesítése a földhöz kötöttséget is megbonthatta, a mennyiben evvel ellentétben a jobbágyoknak szabad költözködését is lehetővé tette. Azt lehet mondani, hogy a földesuri hatalom fejlődésének végbefejezése meg a jobbágyi osztály fejlődésszerű kikerekítése idejében a szabad költözködési jog élte virágzásának tetőpontját. Hiszen akkor még nagyon sokan tartották közvetlen tudatukban azoknak teljes szabadságát, kik

*) Knauz Mon. eccl. Strig. II. 215.

**) Fehér: V. 3., 271.

***) U. o. III. 2., 486. V. 5. u. o. VII. 5., 286.

nem a szolgasorsból, hanem a szabad paraszti elemből, vagy szabadon bocsátás folytán kerültek a jobbágyok közé. Ezeknél a függőség leginkább a szolgáltatások teljesítéséből állott, a melyek a földesur által nekik használatul kijelölt ingatlanok élvezete után jártak. Személyük szabadsága csak gazdasági érdekekből korlátoztatott. Hozzájárult még az, hogy királyaink a földnépének szabad mozgásában ipari és kereskedelmi érdekeknek előmozdítását, a polgári elem megszorodását és evvel nevezetes közgazdasági érdekeknek megvalósítását látták.

Idővel azonban egyre szorosabb lesz azon gyűrű, mely a jobbágyokat földesuraikhoz, illetve azok ingatlanjához fűzi, a volt szolga elem fölötti rendelkezési jog kerül előtérbe, a szabad költözködés formai akadályai nőttek-nőnek, a földesurak gazdasági érdeke, meg az országnak adó szükséglete érdekközösséget teremt, mely a jobbágyok terheit mind nagyobbakká, majd elviselhetlenekké teszi. Bekövetkezik a pórlázadás és az ezt követő reakció, a jobbágyoknak hátrányára. A földhöz kötöttség teljessége, a szabad költözködés betiltásával.

A szabad költözködés és a földhöz kötöttség elve között tehát bizonyos harcz keletkezik. A királyi hatalom elősegíti az elsőt, a föld tulajdonosai, a nemesek saját gazdasági érdekeik szempontjából szűkebb körre igyekeznek ezt szorítani. A korszak végén ezen ellentét a jobbágyok hátrányára dől el.

Már az 1298. évi LXX. t.-cz. rendelkezik a szabad költözködésről. Más akadályja ennek nincsen, csak az esetleg fennálló, még le nem rótt földesuri tartozás. Ennek lerovása után a jobbágy elhagyhatja földesurát, máshova vagy más helyre mehet ingó vagyonával együtt. Királyi okleveleink az ekkor keletkező városokba való jobbágytelepítéseket is szem előtt tartják, midőn a szabad költözködésnek kedveznek. 1397-ben — a midőn a most idézett előbbi törvény megerősítették — meg van adva a költözködni kívánó jobbágyoknak annak lehetősége, hogy a szolgabíró az ő érdekében közbe járhat olyan esetben, ha őt a földesur a költözködésben megakadályozná. Az 1405. évi (kisebb végz.) VI. t.-cz.-ből kiolvashatni, hogy a földesurak jobbágyaiknak szabad költözködését avval igyekeztek megátolni, hogy ellenök fennálló birságbeli követeléseiket (Birsagia) be nem hajtva, ezen követelések czimén tartották őket vissza. A törvény ezen visszaélést azáltal igyekszik meg-

szüntetni, hogy a követelések behajtására csak egy havi időt enged. Ha ezen idő elmúlt és a behajtás a földesur részéről meg nem történt, a jobbágyság a tartozás fennállásának dacára szabadon költözködhetik. Ezen rendelkezést ismétli az 1405. évi (nagyobb v.) XIV. t.-cz. Az ezen egy hónap alatt járandó tartozások pedig ennek lejártától számított 15 nap alatt hajtandók be. A követelésnek ezen határidő alatt elmulasztott behajtása, a jobbágynak szabad költözködését nem akadályozza meg (XV. cz.). Az elmenetel maga már földesuri engedélytől függött. Ennek megadása után azonban tiltja a törvény (XVI. cz.) a jobbágynak zaklatását.

Azon szabály, hogy a jobbágynak a földesurtól való eltávolítása a földesurnak engedélytől függ, kifejezésre jut már az 1351. évi XVI. t.-cz.-ben is. Ugyanazon tétel vehető ki az 1435. (nagyobb v.) VII. t.-cz. 2-ik esetéből. Birság terhe mellett tiltja a törvény az engedély nélküli, erőszakos elvitelét a jobbágynak és az engedély nélkül eltávozott jobbágynak visszakövetelése esetén, ennek jogtalan visszatartását. Viszont azonban ha az engedély megadatott és a tartozások lerovattak, de a volt földesur jogtalanul tartja vissza a már elbocsájtott jobbágyot, úgy erre szabja ki az alispán és a szolgabírákból álló bíróság a három márka birságot (1492. XCIII). A jobbágyoknak földesuri engedély nélkül való elvitelét és azoknak önként való eltávolítását az 1492. évi törvényhozás (XCIV. t.-cz.) az 1435-éhez hasonlóan tárgyalja. Az 1514. évi XV. t.-cz. végre a szabad költözködést, midőn azt már az 1474. évi XIV. t.-cz. egy egész évre felfüggesztette volt, «teljesen és minden időre» eltörli.

Az előadottakból tehát látható, hogy a jobbágyoknak szabad költözködése először csupán a terhek lerovásától van függővé téve, majd a tartozások lerovásának kötelezettsége mellett a földesur engedélyétől, végre pedig e korszak végén a szabad költözködés teljesen megszűnik. Említettük, hogy a földesuri tartozások eredetét az urnak szolgálja fölött megvolt feltétlen rendelkezési jogában látjuk. A szolgáknak foglalatosságuk szerinti csoportosítása és mezőgazdasági állandó alkalmazása ennek egyes ágai szerint, de egy mivelési földcsoporthoz való állandó kapcsolása, számtalan Árpádkori okmányból látható. Ha a szolga az ingatlannal együtt királyi adomány útján került egy földesur tulajdonába, a szolgának a földdel kapcsolatos hivatásszerű foglalkozása már előbb is meglévén, ezen foglalkozás rendszerint folytatódott és a királyi

oklevelekben részletesen körül is íródott.¹⁾ De azért az ur határozhatott a szolgát minősége fölött.²⁾

A midőn a földesuri hatalom lett alapjává a jobbágyság állásának és szabadok, szabadon bocsájtottak is kerültek oda be, sokszor meg a munkás kezek megszerzése végett a földtulajdonosok telepítéshez is kénytelenek voltak folyamodni, a jobbágyság tartozásai a jobbágyteleknek használatul való átadásának feltételeiként külön megállapítottak, a miből keletkeztek az *urbariumok*. Ilyen *urbariumokkal* a XIV. századtól fogva már gyakrabban találkozunk.³⁾ De voltak ezeknek előzményei már előbb is. A földesurak sokszor alantosaik panaszai folytán, hogy őket szerfölött terhelik a földesuri szolgáltatásokkal, írásban biztosították őket szabadságuk mérvéről.⁴⁾ Ezen írásbeli biztosítások alkotják a szolgáti jogot (a nyugaton *Hofrecht*), melynek alapjául szolgált teljesítések többször panasz tárgyát is képezvén a király előtt, hatósági (pld. nádori) elintézés alá is kerültek.⁵⁾

A földesuri tartozások tehát a szolga fölötti rendelkezésen indulva, magukban foglalják a most földesuri jellegű volt közadót, (mint a földbért, a boradót az évente háromszor, karácsonykor, husvétkor és Szt. István napkor szedetni szokott adót stb.), a királyi rendelkezésen alapuló és adományozás folytán a földesuri hatalom alatt is megmaradt tartozásokat és munkákat és az *urbariumokban* esetleg külön meghatározott (már némiképpen szerződéses jellegű) tartozásokat és munkákat. Az utóbbiak a lipői Registrumban (1396.) *servitia rusticali*knak vannak elnevezve. Az

¹⁾ Pld. ...*terram ad duo aratra sufficientem, et ipsa aratra cum quatuor mansionibus servorum et duo molendina, cum duobus molendinariis. In praedio vero nostro decem et novem capita vinitorum, qui vinum vinearum suarum propriis sumptibus ad monasterium deferre tenentur...* stb. Feh. III. 1., 64.

²⁾ *Contulit etiam in prediis omnibus supra memoratis libertinos, servos et ancillas diversorum officiorum: qui vero omnes tales ad voluntates Dominorum suorum et accidentia negocia de loco ad locum transferuntur, de servicio ad servitium transmutantur.* Feh. VII. 5., 213.

³⁾ Wenczel, Mezőg. Tört. A zágrábi kápt. stat. 1334-ből, 273. l. vagy az 1338. évi *urbarium* 289. l.

⁴⁾ ...*ipsorum petitionibus annuentes, eisdem libertates conditionales, literis in eisdem specificis expressas, concessissent.* Fehér, VII. 5., 353.

⁵⁾ Wenczel, i. m. 243.

1514. évi törvényhozás a jobbágyi terheket pénzbeliekre (exactiones XV. t.-cz.), munkákra (Servitium XVI. t.-cz. hetenként egy nap) és ajándékokra (munera XVII., XIX., XX. t.-cz.) osztja fel.

De nemcsak ezen terhek nehezédtek a jobbágyokra, hanem ugyyszólván az összes közszükségletek, adók háritattak rájuk. Így állott ez a banderialis hadszervezet folytán a nemesi ingatlan nagyságával járó hadikötelezettség terheinek megkönnyítését célzó kilenczeddel is. A nemességre háruló ezen hadikötelezettség terheivel függött össze a termény kilenczed részéből álló ezen adózás, a melyet a jobbágyság fizetett, melyet kénytelen volt a földesur behajtani, mert a kilenczedért ő maga is szavatolt. Ha nem hajtja be, ő maga teljesíti azt. Az 1351. évi VI. t.-cz. elrendeli, hogy az összes jobbágyok és hasonállású emberek, mint föld- és szőlőmivesek, udvarnokok is, kivéve a fallal körülvevett városok lakói (exceptis Civitatibus muratis) terményeik kilenczedét szolgáltatassák be. A törvény senkinek a jobbágyságot sem veszi ki ezen teher alól. Fizetik ezt a király és a királyné jobbágyságai meg az összes bárók és nemesek jobbágyságai. Egyházi főurak birtokain, első sorban szedetik a tized, ezután ezeknél is a kilenczed.

Ezen a jobbágyságot terhelő adó rendszeresítését a törvény a királyi fény nagyobbodásával meg avval indokolja, hogy a nemesek a királynak hűségesebben legyenek képesek szolgálni.

Ezen «hűségesebb szolgálat» mindenestre a banderialis szervezettel és az ezáltal a nemességre hárult terhekkal függ össze. A tized beszolgáltatásának módjára nézve ezen törvény (1. §.) ismét a régi rendszert, a *terménybeli* beszolgáltatást fogadja el, az 1291. évi XXVI. t.-czikkel ellentétben, a mely annak pénzben való lerovását kívánta. A tized most is a megyés püspököt illette, annak egy negyede a helybeli plébánosnak járt, míg huszad része, az u. n. *huszad*, a királyi kincstárba folyt. Járt ez a gabonaneműek, a bor és állatok után. A kisebb tizedet, a kisebb fajta hasznos háziállatok és a méhrajok után szedték. A tized beszédési módját illetőleg az 1411. évi V. t.-cz. elrendelte, hogy a tized a fél eskü alatti vallomása, nem pedig a tizedszedők becslése alapján hajtandó be. A be nem szolgáltatott tized behajtása nem is hatósági közbenjárás mellett történhetik meg, hanem csupán egyházi büntetések alkalmazásával (1411. VI. t.-cz.).

A mint a vagyon mindenrendű és állású egyének csoportján

belül, elvégre bizonyos megkülönböztetésekre vezet és főleg az ingatlan vagyonnak nagysága volt a nemesség keretén belül is oka a főnemesség és köznemesség közötti megkülönböztetésnek, az utóbbiak körében meg a jómódu és egy telkes nemesek közötti ellentétre vezetett: — ugyanilyen jelenségek mutatkoznak a jobbágyok viszonyai között is, melyek ugyan kifelé a jobbágyi jogegyenlőséget nem bontották meg, de befelé, a jobbágyok között, hogy úgy mondjuk társadalmi megkülönböztetésekre vezetett. Ezen megkülönböztetés a régi jobbágyvilág emlékeként még most is meg van a falusi nép között. A «gazda» és a «zsellér» közötti különbség még most is él; a házatlan falusi ember pedig mai napig is nem bérlőnek meg más háztulajdonoshoz, hanem «*zsöllérségbe*» szegődik. Ezen megkülönböztetésnek azonban nemcsak belső társadalmi felfogáson alapuló hatása volt, hanem gyakorlati értékkel is bírt, a mennyiben a nagyobb vagyon a jobbágyok körében is nagyobb terhekkal járt, a mire különösen az 1514. évi törvényhozás utal (XV. t.-cz.).

Természetes, hogy a jobbágyoknak vagyon szerinti megkülönböztetésénél legelső sorban nem azoknak saját vagyonáról van szó, hanem arról, a melyet a jobbágyok a földesurnak teljesítendő szolgáltatások ellenében a földesurtól használatul kapnak. Mert az ingatlanok tulajdona mindig a földesurat illeti. (Sed totius terrae proprietatis, ad Dominum terrestrem spectat. Werb. III. 30., 7. §.). Lehet azonban a jobbágnak saját vagyona is, a melyet öröklött, ez az ősi vagyon*). De lehetett saját szerzeményi (acquisitae) vagyona is, melynek eredete a földesuri munkán kívül szabadon teljesíthető munkásságára vezetendő vissza a jobbágnak. Az ingó ilyenféle vagyonról, ha törvényes örököse nincs, szabadon végrendekezhetik a jobbágy, az ingatlannak azonban csak feléről. Ha a jobbágy nem végrendekezett, halála után ezen vagyon is, épp úgy mint az ősi, melyről nem rendelkezhetett, a földesurra száll (Werb. III. 30. 1. 2. §.).

A jobbágyok között tehát vagyoni különbségek lehettek, úgy a földesurtól eredő ingatlan nagysága, mint a saját vagyon szempontjából is. A jobbágyok teherviselési köteletségének alapjává azoknak összes ingatlan vagyona lesz.

*) Lásd pld. Fehér IX. 2., 753.

Látjuk ezt a hadi adó, a *dica* kirovásánál. Az 1478. évi IV. t.-cz. 4. §-a szerint a *zsellérek*, a kik vagy telküket stb. vagy *saját* szőlőjüket mivelik, a *dica* alá esnek. Az 1514. évi XXII. t.-cz. szerint pedig a házatlan zsellérek három éven át minden földesuri teher fizetése alól felmentetnek. Ezen idő alatt kötelesek maguknak házat építeni és ez által magukat a többi jobbágyságok közé helyezni. Ha a házat fel nem építenék, épügy fizetik az évi egy aranyat kitevő censust, mint a házzal bíró jobbágyságok, a kiknél laknak. Ezen ház a jog szempontjából, szerzeményi természetű. A törvény 2. §-a a *saját házzal* bíró zselléreknek teherviseléséről is szól. Ebből világos, hogy idővel a jobbágysági szolgáltatások alapjává a jobbágnak összes vagyona lett. Összevetve az 1478. évi IV-ik és az 1514. évi XXII. t.-cz. rendelkezéseit a H. K. (III. 30.) határozmányjaival, kitűnik, hogy a jobbágyság a földesur tulajdonát képező telek megmivélése és annak beépítése által arra nézve bizonyos állandó jogot, a jobbágysági köteleességekkel terhelt állandó használati jogot szerezte meg, mely a szerzett vagyonra nézve az első szerzőnél örökösök hiányában korlátolt rendelkezési szabadsággal is járt, a nemesi adomány-ingatlan első szerzőjének biztosított rendelkezési jog analogiájára.

A jobbágysági ősi és szerzeményi vagyon különállása ezen korszakban csupán a szerzeményre vonatkozó korlátolt rendelkezési jogban érvényesül. A következő korszakban, midőn a jobbágyságoknak költözködési joga ismét elismertetett, ezen vagyon különállása a költözködéssel kapcsolatos, a fölötti intézkedésekben jut gyakorlatilag érvényre.

A jobbágyságok között tehát ezen korszakban megkülönböztetés van a házzal bíró megtelepedett, tehát telkes jobbágyságok között egyrészt (*rustici uxorati sive sessionati*, seu domos habentes), másrészt a zsellérek között (*sive autem inquilini*) (1514. XV.). Ezek is lehetnek házzal bírók és olyanok, a kik másoknál laknak, tehát házatlan zsellérek (1514. XXII.).

Vajjon létezett-e a jobbágyságok egységnagyságára vonatkozólag bizonyos általános mérték, nincs megállapítva.

A jobbágyságokat népekre (*sessiones populosae*) és elhagyottakra (*desertae*), azonkívül mezőségekre (*campestrales*)*) osztják az oklevelek. Az utóbbiak tanyaszerűek.

*) Wenczel, *Mezőg. Tört.* 268.

A jobbágyságok állott a ház, udvar és kertből, a hozzávaló mivélés alá vett szántókból és a közös földből jutó haszonvételekből.

Megemlítendők még a *mezővárosok* (*liberae villae*), a melyeknek lakói királyi vagy földesuri és sokszor a király által is meg erősített privilegiumok alapján bizonyos mérvű szabadságot élveztek. Kötelezettségeik, vagy jobbágysági tartozásaik alól részben való felmentésük, ezen kiváltságlevelekben szabályoztattak. Jelentőségük ezen mezővárosoknak inkább mezőgazdasági, kevésbé ipari és kereskedelmi volt. A *földesuri községek* szintén a földesurtól nyert szabadságot élveztek, az itt lakó jobbágyságok tehát ezen helyi szabadság szempontjából bírálandók el.

A jobbágyságok és ezek községein kívül voltak még szabad parasztok is, a kik a földesurak gazdasági cselédségeként szerepelnek. Ezek a Werbőczy által említett «*familiares ignobiles*». Később «*servi conventionales*». A «*servi conditionati*» ugyanezen szempont alá esnek. A gazdasági munkások munkájuk ellenértékéül földet kaptak használatul.

Szabad földmivélők telepesei voltak ezen korszakban úgy mint az előbbiben a *soltészségek* és az ezekhez hasonló erdélyi száz «*gerebiatusok*» és az oláh *kenézségek*.¹⁾ A *soltészségek* eredetileg német telepítvények voltak. Később belföldiek is vállalkoztak az ország északi, erdőkkel borított vidékein az irtásra és *soltészségek* létesítésére. Jellegük a mint már érintve volt az, hogy a községi előljáró, az első vállalkozó *soltészi* állása örökletes.²⁾ A *soltészségek* a királyhoz intézett kérelem folytán királyi adomány alapján keletkeztek. A királyi jövedelmek és másoknak jogai azonban ezen adomány folytán sérelmet nem szenvedhettek.³⁾ A *soltészség* mint szerzett jog, adás-vétel tárgya lehetett.⁴⁾ Természetesen más földesúr is alapíthatott *soltészséget*, a mi szerződés útján történt.⁵⁾ Idővel a *soltészközségek* jobbágyságokká lesznek. A *soltészségek*hez hasonlóak a «*Rectoratus*»-ok vagy «*Voynicatus*»-ok, amelyek a XIV. században, különösen a Vág völgyében divtak.⁶⁾

¹⁾ Fehér X. 1., 87. XI. 503. XI. (2.), 99.

²⁾ Fehér C. D. IX. 4., 99. XI. 102.

³⁾ Kovachich: *Form. soll. Styli* 533. Mátyás király: 135. V. 6. még Fehér C. D. X. 1., 580.

⁴⁾ Fehér C. D. X. 2., 89. IX. 4., 664.

⁵⁾ Katona: II. IX. 166.

⁶⁾ Fehér C. D. XI. 517., 519.

4. §. A zsidók.

A zsidók jogállásában ezen korszakban változás történt. 1360-ig ugyan ép olyan kedvező viszonyok között éltek, mint az Árpád-korszakban, a melyben a törvényhozás, királyi privilegium biztosította szabadságukat. Az Árpádok idejében a zsidóknak jogállása daczára annak, hogy a külföldön már javában folytak a zsidóüldözések, eléggé biztosítottnak tekintendő. Ingatlant szerezhettek, az ország egész területén — különösen a korszak második felében — szabadon lakhattak, jogügyleteket a jog veszélyeztetése nélkül köthettek, mint a királyi jövedelmek bérlői a közgazdaság terén tág szereplési kör jutott nekik. Ezen utóbbi szereplésük fenállott az arany bullában, illetve véglegesen az 1233. évi beregi szerződésben foglalt korlátozó intézkedések hatályba lépéséig és azontúl is, midőn IX. Gergely pápa IV. Bélát, a tatár veszélyre való tekintettel, a beregi szerződésben foglalt és a zsidóknak kamarai hivatalok viseléséből való kizárására tett esküje alól 1239-ben feloldotta. A budai 1279. évi zsinatnak ez irányu korlátozó intézkedései valószínűleg nem foganatosítottak. Helyzetük tehát, viszonyitva azt a zsidóknak Európaszerte bekövetkezett sanyaru állapotához, ki-magaslóan kedvezőnek mondható.

Nagy Lajos idejében a külföldi zsidóüldözések árja mihozzánk is elkerült. A király 1360-ban a zsidókat kitiltotta az országból. A magyar zsidóság történeti fejlődésével különösen foglalkozott az ő sajátlagos alaposságával Hajnik Imre. Utána Helmár Ágost és dr. Kohn Sámuel érdemes munkái említendők. Az utóbbi szerző Nagy Lajosnak, a zsidók kitiltása körül tanusított magatartását a korszak szellemével és a királynak keresztény lovagi minőségével teljes tárgyilagossággal indokolja. A zsidók elűldözésének oka azon hittérítési kísérletek meggyűlöltetése volt, a melyek a király részéről indítottak meg.

A kitiltott zsidók zöme Lengyelországba vetette magát. Egy másik része Ausztriába és az evvel szomszédos tartományokba menekült. A pozsonyi zsidók Hainburgba, a soproniak Wiener-Neustadtba vonultak. A kitiltás azonban nem tartott sokáig. 1365-ben a király engedélye folytán ismét visszatértek. A zsidók visszatérésük után már nem voltak olyan előnyös helyzetben, mint elűzetésük előtt.

A IV. Béla által kiadott szabadalomlevél rendelkezései legnagyobbbrészt elvesztették hatályukat.

A zsidók most is a király szolgáláiként szerepeltek. Fizették a királynak a védelemért járó díjjakat, a zsidó adót, a mely különben az 1251. évi védőlevél által állapított meg. Ők, mint a királynak szolgálai, annak feltétlen rendelkezése alatt állottak. Üzleti foglalkozásukon kívül, különösen ez utóbbi körülmény volt oka annak, hogy a királyi városokban telepedtek le, tehát azon területen, a mely a királynak «naturale dominiuma»-hoz tartozott. Másutt csak a király engedelmével lakhattak. Földesurak csak a királynak engedelmével «tarhattak zsidókat». Ilyenkor azonban a királynak is, a földesurnak is fizették a zsidó adót. Ezen zsidó-adót a királyok sokszor elzálogosították, adósságok törlesztésére átutalták stb. A most jelzett és földesuri területeken való tartózkodás esetén járó kétszeres védődíj, kifejezetten csak a Zsigmond-féle 1436. évi zsidó privilegium 2-ik pontja által állapított meg. A kétszeres védődíj még inkább késztette a zsidókat arra, hogy a városokba tömörüljenek.

A mint az előbbi korszakban, úgy a zsidók ezen korszak elején is még közvetlenül a király bíraskodása alá tartoztak (nagyobb ügyekben t. i.), a ki ezen tevékenységét a kancellárra bízta. A zsidók kiutasítása és befogadása után azonban azoknak jelentős ügyeit az «országos zsidóbíró» látta el, a kit a király leginkább a bárók sorából nevezett ki. Sokszor a nádor is viselte ezen tisztelet. Az országos zsidóbíró pedig hatóságát rendesen külön kinevezett helyettese, az «alzsídóbíró» által gyakorolta. Szerepeltek még keresztény «zsidóbírák», a keresztények és zsidók közötti ügyeknek elintézésére a városokban is. A zsidóknak egymás közötti kisebb ügyei a zsinagógákban megtartott zsidóbíróság — a bedthin döntötte el.

A zsidók helyzetének és foglalkozásuknak mikénti fejlődésére nálunk épp azon körülmények gyakoroltak befolyást, mint a külföldön. Csakhogy ezen körülmények nálunk különösen száműzetésük után történt visszafogadásuk idejétől fogva, tehát később hatnak.

Alapoka ezen a zsidókra nézve hátrányos fejlődésnek azon, ezen időben nálunk is elterjedt nyugateurópai felfogás volt, hogy a zsidók csak a megtérés alapján fogadtattak be és így nem is

esnek viszonyaikat illetőleg a rendes elbírálás alá. Táplálta ezen felfogást pénzüzérkedő foglalkozásuk is, mely azért lett rájuk nézve kizárólagossá, mert a kamatszedést az egyház keresztény emberre nézve tiltott cselekménynek minősítette, ezen megvetendő foglalkozás pedig ugyyszólván a zsidóknak kiváltságos foglalkozásává lett. Tekintélyüket pedig ezen foglalkozás éppenséggel sem emelte, sőt mind inkább a megvetéssel hozta őket kapcsolatba. A pénzüzérkedés azonban szükségesnek tartatott olyképpen, hogy a zsidók szükség esetében kötelesek voltak kölcsönöket adni.

A kamatok pedig igen magasak voltak. Hiszen $43\frac{1}{3}$ és $86\frac{2}{3}$ százalékról tudunk, «többet nem» volt szabad venniök.*) A Zsigmond-féle zsidó privilegium meg 100 dénár után 2 dénár heti kamatot engedélyez, kamatkikötés nélkül. Szerződésileg még többet is lehetett kikötni. Ez tehát több, mint száz perczent. Lehetséges, hogy ezen magas kamatláb volt sokszor nálunk is oka annak, hogy a hitelezők a királyhoz, mint a zsidók tulajdonosához, ki fölöttük, mint szolgálai fölött feltétlenül rendelkezhetett, azon kérelemmel fordultak, hogy a zsidó követeléseket semmisítse meg.

A zsidóknak, mint hitelezőknek biztonsága tehát éppenséggel sem volt feltétlenül megnyugtató, mert Nagy Lajos idejében is fordultak elő ilyen intézkedések, ámbár a király sohasem engedte el a tőkét, hanem csak a kamatot. A zsidóknak IV. Béla alatt biztosított vámmmentessége is megszűnt, a városi terhekhez a védő adón kívül is kötelesek voltak hozzájárulni, a kereskedelemből kizárattak, külföldi kereskedőkkel egyes helyeken érintkezésbe nem léphettek, ipart a nálunk is elterjedő czéhrendszer keresztényi jellegénél fogva nem üzhettek. Számkivetésükből való visszatérésük után pedig előbbi ingatlanjaik is legnagyobb részt már más kézen voltak, a király azokat, mert a zsidók vagyona fölött szabadon rendelkezhetett, eladományozta. Városokban azonban szerezhettek ingatlant, házat. Szőlőbirtokaik is voltak.

A zsidóknak előbbeni előnyös jogállása rosszabbra fordult. Érthető dolog tehát, hogy a zsidóság azon volt, hogy állapotán javítson. Ezen törekvésnek külső jelensége, hogy a zsidók érdekeik megóvása végett szervezkednek, tanácskoznak, a zsidó községek maguk közül a legelőkelőbbeket megválasztják, hogy mint meg-

*) Kohn: A zsidók tört. 170. l.

bizottjaik a zsidóság érdekeit mozdítsák elő. A IV. Béla-féle 1251. évi zsidó privilegiumnak létezése is már majdnem feledésbe jutott. A zsidóknak most érintett mozgalma hozta azt ismét napfényre. Valami *Salamon* nevű székesfehérvári zsidó közbenjárása folytán hagyta meg Zsigmond a székesfehérvári káptalan-nak, hogy az ott őrzött — közelebbiről meg sem jelölt privilegiumról — adjon Salamonnak és a többi zsidóknak hiteles kiadványt. A káptalan ezen meghagyásnak meg is felelt, kiadta az 1251. évi privilegiumot. Innentől fogva a mohácsi vészig, az összes királyok a zsidók kérelmére megerősítették azt, a Zsigmond által 1436-ban átírt és még kibővített alakban.

A zsidókat jogaikban csupán a mindenkor királynak védőlevele biztosította. Ezért siettek ők mindenkoron, hogy a király megkoronáztatásakor tőle — neki bőséges ajándékokkal is kedveskedve — a kiváltságlevél megerősítését kieszközöljék. V. László és Mátyás király a privilegium megerősítését csupán «salvo iure alieno» adta ki. Ez utalás arra, hogy a zsidók fölött a királyon kívül már földesurak is nyertek védőjogot, azonkívül pedig a szabad királyi városoknak is volt bizonyos joghatóságuk az ott lakó zsidók fölött. Ezen körülmény kapcsolatba hozható azon ténnyel, hogy egyes uralkodók, pld. Erzsébet, Hunyadi János stb. egyes városoknak hadi terheik részben való megtérítése okából a királyi zsidó jövedelmet hosszabb időre átengedték. A zsidók azután a városoknak fizették a védődíjját (Judenzens). Ennek folytán a hatósági kapcsolat közöttük és a zsidók között szorosabbá lett. Összefügg evvel azon tény, hogy a városi bíróságok eleinte tán elvétele, később állandóan a zsidókra is egyenlőképpen ép úgy mint a városi polgárokra, illetékesekké lettek. Fellebbezés esetén pedig a zsidók pereit is a tárnokmester ellátása alá kerültek.

Igy történt azután, hogy egyrészt a városi zsidóbírák jelentősége apadt, de az országos zsidóbírói állás is megszűnt. Mint-hogy azonban az utóbbinak, különösen a zsidók érdekeinek megvédéséből eredő hatásköre nem ment át a tárnokra, ezen hatáskör pótlása vált szükségessé. Ez a *zsidó praefectura* felállításával történt, melynek létesítése 1477 körül esik.

A zsidó praefectus zsidó ember volt, a ki a zsidóság érdekét a királyi udvarban képviselte. A praefectura felállítása azonban

nem volt pusztán zsidó érdek, hanem kincstári érdek is, a mennyiben a praefectus vetette ki és szedette be inntól fogva a királyi védődíjjakat, a zsidó censust, a mely az egyes zsidó községeket és azok egyes tagjait terhelte.

A védődíjjak fizetéséből eredő teher annál kisebb volt, minél többen voltak zsidók a községben. Innen ered a zsidók között támadt ellenkezés oly esetekben, ha többen közülök elmenekültek más helyre. Példa erre, hogy midőn Pozsonyból tömegesen vándoroltak ki a zsidók a Sz.-Györgyi és Bazini grófok területére, a visszamaradtak panaszt emeltek. A kivándoroltak visszaterelése ennek folytán nemsokára be is következett. A zsidó-elöljáró, a praefectus volt inntól fogva a zsidóknak hivatásszerű szószólója, ő eszközölte ki a zsidó privilegiumoknak kiadását a királyoknál. Volt neki büntető joghatósága is a zsidók fölött. Megbizottja által a rendetlenkedőket Budára, az ő rendes hivatali székhelyére vitette, bebörtönözte stb. A zsidó praefecturának viselése előkelőbb állást biztosított; a középkorban nálunk is kötelező zsidó jelvények viselése alól a király a praefectust fel szokta menteni. Megemlítendő, hogy a praefectusi állás egy és ugyanazon családhoz, a budai származású és ott lakó *Mendelék*hez fűződött.

II. Ulászló tárnoki czikkei szerint (1503 előtt), ha zsidó alperes ellen per indítandó, a budai várnagy (Castellanus) illetékes. Ettől a tárnokhoz és ha a per tárgya a 300 frtos értéket meghaladja, még a királyhoz is lehetett felebbezni. Ezen intézkedés tehát megváltoztatja a városi bíróságoknak Mátyás király által 1459-ben kinyilvánított, keresztényekre és zsidókra nézve is egyenlő illetőségét. A mi a zsidó jelvényeket illeti, megjegyzendő, hogy a mult korszakban az 1233. évi beregi egyezményben és az 1279-ik évi budai zsinati határozmányokban foglalt azon rendelkezés, hogy a zsidók vörös foltot viseljenek ruházatukon, ugy látszik hatályba nem léptek. A budai zsinat feloszlata miatt talán ezen kérdést bővebben nem is tárgyalta. A jelen korszakban azonban igenis Pozsonyban csúcsos kalapot, Budán meg kerek, vörös köpenyen sárga foltot viseltek. A zsidó jelvényeknek viselése 1520-ig volt kötelező, a midőn azok II. Lajos király által eltöröltettek.

Ilyen megkülönböztető jelek viselésére különben a középkorban nemcsak a zsidókat készítették, hanem a Saracénokat is. A negyedik lateráni zsinat 1215-ben határozott ezen tárgy-

ban.¹⁾ Nálunk ugyanigy határozott II. András 1232-ben.²⁾ A budai 1279. évi zsinat a ruházat mellső baloldalán sárga kerek foltot ír elő, míg a zsidók jelvénye amint említettük, vörös kerek folt lett volna. Kötelezték ezeken kívül ilyen megkülönböztető jelvények viselésére Franciaországban a megtért eretnekeket is, az Albigenseket, a Catharanusokat. Az 1229. évi Toulousi zsinat határozatai szerint tévtanaik elhagyásának jelül ruházatuk mellső részén két keresztet voltak kötelesek viselni. Innen neveztek el őket «crucisignatus»-oknak.³⁾ Az elitelt heretikusok hátukon és mellükön viseltek sárga keresztet és pedig még akkor is, ha lakásukon tartózkodtak.⁴⁾ A hamis tanulásban bűnös 4, nyelv alaku vörös posztódarabot viselt; kettőt elől, kettőt hátul a felső ruházaton.⁵⁾ A ráolvasás vagy az úrvacsorája ellen vétők egy sárga — a szent ostyát ábrázoló — foltot viseltek.⁶⁾ A leprosusok (kiütéses betegek) szürke vagy feketeszínű köpenyt és egy sajátlagos csuklyát hordottak, némely helyen még két darab fát is vittek magukkal, melyet össze kellett ütniök, hogy az így keletkezett zaj által közeledésüket jelezzék és a szembe jövőket a kitérésre figyelmeztessék. Ezáltal akarták az érintkezést és a betegségnek terjedését megakadályozni.⁷⁾ Láthatni ezekből, hogy a megkülönböztető jelvények viselésével Európaszerte találkozunk és hogy ezek nem pusztán a zsidókra voltak kötelezők, hanem másokra is. Legnagyobbhrészt ezen jelvények vallási indokokra vezetendők vissza.

VI. FEJEZET.

A hadügy.

1. §. Általában.

Ismeretes dolog, hogy az Árpádházi királyok korában kétféle hadsereg volt megkülönböztetendő, a királyi és nemzeti hadsereg. A királyi hadhoz tartoztak: a várjobbágyok, a kik a had-

¹⁾ Ulysse Robert: Les Signes d'infamie au moyen age. 114.

²⁾ Endlicher Mon. Árp. 437. Theiner vetera mon. I. 117.

³⁾ Ulysse Robert i. m. 117.

⁴⁾ U. o. 119.

⁵⁾ U. o. 142.

⁶⁾ U. o. 143.

⁷⁾ U. o. 147.